

De invloed van covid-19 op het onderwijs

Verslag van gesprekken met onderwijsinspecteurs

Ed Smeets (KBA Nijmegen)
Annemarie van Langen (KBA Nijmegen)
Judith 't Gilde (Kohnstamm Instituut)
Eke Krijnen (Kohnstamm Instituut)

met medewerking van
Lianne Daniels (KBA Nijmegen)
Esther Stronkhorst (Kohnstamm Instituut)

April 2021

Projectnummer: 2020055

© 2021 KBA Nijmegen / Kohnstamm Instituut

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, en evenmin in een retrieval systeem worden opgeslagen, zonder de voorafgaande schriftelijke toestemming van KBA Nijmegen / Kohnstamm Instituut.

No part of this book/publication may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Samenvatting	vii
1 Inleiding	1
1.1 Achtergrond en doel van het onderzoek	1
1.2 Onderzoeksvragen	1
1.3 Onderzoeksopzet	2
1.4 Noot vooraf	3
2 Primair onderwijs	5
2.1 Onderwijsproces	5
2.1.1 Zicht op kwaliteit van het onderwijsproces	5
2.1.2 Gevolgen voor leerkrachten	7
2.1.3 Gevolgen voor leerlingen	7
2.1.4 Goede initiatieven, kansen en risico's	8
2.2 Onderwijsklimaat	9
2.2.1 Zicht op kwaliteit van het onderwijsklimaat	9
2.2.2 Gevolgen voor leerkrachten	10
2.2.3 Gevolgen voor leerlingen	10
2.2.4 Goede initiatieven, kansen en risico's	10
2.3 Randvoorwaarden en kwaliteitszorg	10
2.3.1 Zicht op de randvoorwaarden en kwaliteitszorg	10
2.3.2 Gevolgen voor leerkrachten	11
2.3.3 Gevolgen voor leerlingen	11
2.3.4 Goede initiatieven, kansen en risico's	12
2.4 Onderwijsresultaten en het meten daarvan	12
2.4.1 Zicht op onderwijsresultaten en het meten daarvan	12
2.4.2 Gevolgen voor leraren	13
2.4.3 Gevolgen voor leerlingen	13
2.4.4 Goede initiatieven of acties, kansen en risico's	13
2.5 Afsluitende punten	14
3 Voortgezet onderwijs	15
3.1 Onderwijsproces	15
3.1.1 Zicht op kwaliteit van het onderwijsproces	15
3.1.2 Gevolgen voor leraren en leerlingen	16
3.1.3 Goede initiatieven, kansen en risico's	16
3.2 Onderwijsklimaat	17
3.2.1 Onderwijsklimaat voor leraren	17
3.2.2 Onderwijsklimaat voor leerlingen	17
3.2.3 Goede initiatieven, kansen en risico's	17
3.3 Randvoorwaarden en kwaliteitszorg	18
3.3.1 Kwaliteitszorg	18
3.3.2 Gevolgen voor leraren en leerlingen	19
3.3.3 Goede initiatieven, kansen en risico's	19

3.4	Onderwijsresultaten en het meten daarvan	19
3.4.1	Beeld van inspectie	19
3.4.2	Zicht van scholen op vorderingen leerlingen	20
3.4.3	Gevolgen voor leraren en leerlingen	20
3.4.4	Goede initiatieven, kansen en risico's	21
4	Speciaal onderwijs en opdc's	23
4.1	Onderwijsproces	23
4.1.1	Zicht op de kwaliteit van het onderwijsproces	23
4.1.2	Inrichting van het onderwijs	23
4.1.3	Gevolgen voor leraren en leerlingen	24
4.1.4	Goede initiatieven, kansen en risico's	25
4.2	Onderwijsklimaat	26
4.2.1	Zicht op de kwaliteit van het onderwijsklimaat	26
4.2.2	Gevolgen voor leraren en leerlingen	26
4.2.3	Goede initiatieven, kansen en risico's	27
4.3	Randvoorwaarden en kwaliteitszorg	27
4.3.1	Zicht op de randvoorwaarden en kwaliteitszorg	27
4.3.2	Gevolgen voor leraren en leerlingen	27
4.3.3	Goede initiatieven, kansen en risico's	28
4.4	Onderwijsresultaten en het meten daarvan	28
4.4.1	Zicht op onderwijsresultaten en het meten daarvan	28
4.4.2	Gevolgen voor leerlingen en leraren	29
4.4.3	Goede initiatieven, kansen en risico's	29
4.5	Orthopedagogisch-didactische centra (opdc's)	29
4.5.1	Onderwijsprocessen	30
4.5.2	Onderwijsklimaat	30
4.5.3	Randvoorwaarden	30
4.5.4	Onderwijsresultaten en het meten daarvan	31
5	Middelbaar beroepsonderwijs	33
5.1	Onderwijsproces	33
5.1.1	Zicht op kwaliteit van het onderwijsproces	33
5.1.2	Inrichting van het onderwijs	33
5.1.3	Gevolgen voor docenten	34
5.1.4	Gevolgen voor studenten	34
5.1.5	Goede initiatieven, kansen en risico's	35
5.2	Onderwijsklimaat	36
5.2.1	Zicht op kwaliteit van het onderwijsklimaat	36
5.2.2	Gevolgen voor docenten	37
5.2.3	Gevolgen voor studenten	37
5.2.4	Goede initiatieven, kansen en risico's	38
5.3	Randvoorwaarden en kwaliteitszorg	39
5.3.1	Zicht op de randvoorwaarden en kwaliteitszorg	39
5.3.2	Gevolgen voor docenten	39
5.3.3	Gevolgen voor studenten	40
5.3.4	Goede initiatieven, kansen en risico's	40

5.4	Onderwijsresultaten en het meten daarvan	41
5.4.1	Zicht op onderwijsresultaten en het meten daarvan	41
5.4.2	Gevolgen voor studenten	41
5.4.3	Goede initiatieven, kansen en risico's	41
6	Hoger onderwijs	43
6.1	Onderwijsproces	43
6.1.1	Kwaliteit van het onderwijsproces	43
6.1.2	Gevolgen voor docenten en studenten	44
6.1.3	Goede initiatieven, kansen en risico's	44
6.2	Onderwijsklimaat	45
6.2.1	Kwaliteit van het onderwijsklimaat	45
6.2.2	Gevolgen voor docenten en studenten	46
6.2.3	Goede initiatieven, kansen en risico's	46
6.3	Randvoorwaarden	46
6.3.1	Kwaliteit van faciliteiten en ondersteuning	46
6.3.2	Gevolgen voor docenten en studenten	47
6.3.3	Kansen en risico's	48
6.4	Onderwijsresultaten en het meten daarvan	48
6.4.1	Kwaliteit van toetsing en registratie resultaten	48
6.4.2	Gevolgen voor studenten en docenten	49
6.4.3	Goede initiatieven, kansen en risico's	49
7	Conclusies	51
7.1	Inleiding	51
7.2	Primair onderwijs	51
7.3	Voortgezet onderwijs	52
7.4	Speciaal onderwijs en opdc's	53
7.5	Middelbaar beroepsonderwijs	55
7.6	Hoger onderwijs	56
7.7	Beantwoording van de onderzoeksvragen	58

Samenvatting

Achtergrond

Medio maart 2020 ging de eerste tijdelijke sluiting van onderwijsinstellingen in, door de maatregelen die verspreiding van het coronavirus covid-19 tegen moesten gaan. In alle onderwijssectoren werden online toepassingen ingericht, waardoor onderwijs op afstand kon worden gegeven. De Inspectie van het Onderwijs heeft met vertegenwoordigers van alle onderwijssectoren contact gehad over de gevolgen van de sluiting van de scholen. Hierover is verslag gedaan in de covid-19-monitor. Het doel van het hier gerapporteerde onderzoek is informatie te krijgen die niet gestructureerd is vastgelegd in de covid-19-monitor.

Onderzoeksvragen

In het onderzoek komen de volgende onderzoeksvragen aan bod:

- 1) Hebben de inspecteurs een beeld van de kwaliteit van het onderwijs ten tijde van covid-19 en zo ja, hoe beoordelen zij deze?
 - Welke gevolgen heeft covid-19 gehad op leraren in de dagelijkse praktijk van het onderwijs?
 - Welke gevolgen heeft covid-19 gehad op (verschillende groepen) leerlingen/studenten in de dagelijkse praktijk van het onderwijs?
- 2) Wat lijken goede initiatieven/acties van besturen en scholen/instellingen om uitdagingen te lijf te gaan?
- 3) Bereiden besturen en scholen/instellingen zich voor op de onzekere periode het komende schooljaar/jaren, en zo ja hoe?
 - Welke kansen/risico's zien zij?
 - Welke voorbereidingen treffen zij om de kansen doelmatig te verduurzamen en de risico's te vermijden dan wel op te vangen?
- 4) Welke kansen en risico's zien de inspecteurs?

Onderzoekopzet

In het kader van het onderzoek zijn acht focusgroepen gehouden. Hieraan hebben in totaal 33 vertegenwoordigers van de Inspectie van het Onderwijs deelgenomen, waarvan het merendeel onderwijsinspecteur is. De focusgroepen vonden online plaats aan de hand van een gestructureerde gespreksleidraad. De gesprekken hebben betrekking op de periode medio maart tot en met november 2020.

Kwaliteit van het onderwijs ten tijde van covid-19

Het beeld van de kwaliteit van het onderwijs is vooral gebaseerd op de gesprekken die de inspecteurs hebben gevoerd met vertegenwoordigers van onderwijsinstellingen. Schoolbezoeken en lesobservaties waren tijdens de *lockdown* niet mogelijk en ook daarna waren er beperkingen. De inspecteurs zien grote verschillen tussen scholen/instellingen in de mate waarin zij het gewenste onderwijsaanbod en de benodigde ondersteuning en begeleiding van leerlingen/studenten konden realiseren. Voor alle onderwijssectoren was dit een uitdaging. Algemeen kan worden gesteld dat de vaardigheden van leraren in het realiseren van onderwijs op afstand en in het gebruik van ICT in het onderwijs belangrijke factoren zijn voor de kwaliteit van het onderwijs. Een andere belangrijke factor is de mate waarin onderwijsinstellingen zicht hebben op de vorderingen van hun leerlingen/studenten. Het bestaan van een visie op afstandsonderwijs is een van de

kenmerken waardoor onderwijsinstellingen met kwalitatief beter onderwijs tijdens de *lockdown* zich volgens de inspecteurs onderscheiden van instellingen die minder succesvol zijn op dat gebied.

Goede initiatieven/acties van besturen en scholen/instellingen

De inspecteurs maken melding van verschillende goede initiatieven en acties in verband met het onderwijs tijdens en na de periode van *lockdown*. In tal van scholen en instellingen wordt of is gewerkt aan het ontwikkelen van een visie op het gebied van afstandsonderwijs en de inzet van ICT. Ook zijn er activiteiten gestart die zijn gericht op de professionalisering van leraren en docenten. Vooral in het MBO zijn er alternatieven ontwikkeld die bijdragen aan de beroepspraktijkvorming. Om leerlingen of studenten te helpen die thuis niet over de benodigde apparatuur beschikten, hebben onderwijsinstellingen of besturen, al dan niet in samenwerking met gemeenten, apparatuur aangeschaft en ter beschikking gesteld.

Vorbereiding van besturen en scholen/instellingen op de onzekere periode

De hierboven genoemde goede initiatieven en acties dragen ook bij aan de voorbereiding van besturen en onderwijsinstellingen op de onzekere periode die is ingegaan toen de scholen weer open gingen. Daarnaast zijn er andere acties die vermeldenswaard zijn, zoals het opstellen van kwaliteitskaarten, het opstellen van protocollen om onderwijsprocessen doorgang te laten vinden, het geven van extra aandacht aan de communicatie met leerlingen en studenten, het opzetten of uitbreiden van interdisciplinaire samenwerking, *blended learning* en het digitaal afnemen van toetsen op afstand.

Kansen

De inspecteurs zien verschillende kansen voor het onderwijs na de coronacrisis. Veel leraren zijn vaardiger geworden in het gebruik van ICT in het onderwijs en zetten in de les gemakkelijker digitale hulpmiddelen in dan vóór de coronacrisis. In het speciaal, primair en voortgezet onderwijs is er nu meer en soms beter contact met ouders en worden ouders nu meer als informatiebron gezien. Sommige scholen voor speciaal onderwijs willen regelmatig videogesprekken met leerlingen blijven voeren buiten schooltijd. Sommige leerlingen profiteerden van de kans om thuis onderwijs te volgen. Betere leerlingen konden vaak sneller leren doordat zij in eigen tempo konden werken en leerlingen die goed overweg konden met een grote mate van autonomie of die baat hadden bij de rust van de thuisomgeving, bloeiden op tijdens het online onderwijs.

Risico's

De inspecteurs zien ook verschillende risico's. Deze zijn vaak specifiek voor een bepaalde onderwijssector of voor enkele sectoren. Wat voor alle sectoren als risico wordt gezien, is de hoge werkdruk voor leraren en de negatieve invloed van onderwijs op afstand op de onderlinge contacten en de motivatie van leerlingen en studenten. Wat ook voor alle sectoren geldt, is dat niet alle leraren/docenten bedreven zijn in het verzorgen van online onderwijs en in het op afstand begeleiden van leerlingen/studenten.

De inspecteurs in het primair onderwijs zijn van mening dat de verschillen op cognitief gebied tussen leerlingen binnen klassen groter zijn geworden. Daarbij speelt de thuissituatie van leerlingen een rol (faciliteiten, rol van ouders). In het speciaal onderwijs zien de inspecteurs vooral risico's op het gebied van de sociaalemotionele ontwikkeling van leerlingen. In verschillende onderwijssectoren wordt het uitvallen of met beperkingen doorgaan van stages/beroepspraktijkvorming als belangrijk risico gezien. Bij sommige opleidingen is het niet tot nauwelijks mogelijk om

een vervangende beroepsgerichte activiteit te realiseren. Bovendien blijft het de vraag in hoeverre vervangende opdrachten gelijkwaardig zijn. Een risico dat hiermee samenhangt, is dat afgestudeerden uit het 'coronatijdperk' in het nadeel zullen zijn bij het zoeken naar werk. Problemen bij de beroepspraktijkvorming en het tekortschieten van online onderwijs (volgens studenten), leiden tot het risico op studievertraging. Een ander risico dat wordt genoemd, is dat sommige leerlingen en studenten het 'voordeel van de twijfel' hebben gekregen door voorwaardelijke toelating tot het volgende leerjaar en/of uitstel van het bindend studieadvies.

1 Inleiding

1.1 Achtergrond en doel van het onderzoek

Medio maart 2020 ging de eerste tijdelijke sluiting van onderwijsinstellingen in, door de maatregelen die verspreiding van het coronavirus covid-19 tegen moesten gaan. Dit leidde ertoe dat in zeer korte tijd alternatieven werden gezocht en gevonden voor klassikaal onderwijs. In alle onderwijssectoren werden online toepassingen ingericht, waardoor onderwijs op afstand kon worden gegeven en interactie tussen leraar en leerling, docent en student, tot op zekere hoogte behouden bleef. De Inspectie van het Onderwijs heeft met grote aantallen schoolleiders en schoolbestuurders uit alle onderwijssectoren contact gehad over de gevolgen van de sluiting van de scholen. Daarbij zijn semigestructureerde interviews afgenomen (telefonisch of via een videoverbinding). Ook zijn er instellingsbezoeken uitgevoerd, waarbij ook is gesproken met opleidingsteams/leraren, stafmedewerkers, onderwijsondersteunend personeel en leden van opleidings- en examencommissies. Deze 'covid-19-monitor' is in drie ronden uitgevoerd en is door de Inspectie van het Onderwijs per sector en per ronde gerapporteerd.¹

De eerste meting van het onderzoek van de Inspectie van het Onderwijs naar onderwijs op afstand tijdens covid-19 vond plaats tussen 15 en 23 april 2020. Tussen 22 juni en 3 juli 2020 is een tweede meting uitgevoerd, waarbij ook een aantal instellingsbezoeken heeft plaatsgevonden. De derde ronde vond plaats in oktober 2020. De vragen richtten zich onder meer op de vormgeving van het afstandsonderwijs, de inrichting van opvang en onderwijs op school en op leerlingen in een kwetsbare positie.

Het doel van het onderzoek waarvan in dit rapport verslag wordt gedaan, is het via kwalitatief onderzoek beschikbaar krijgen van informatie die niet gestructureerd is vastgelegd in de covid-19-monitor. Het onderzoek heeft betrekking op alle onderwijssectoren: primair, voortgezet, (voortgezet) speciaal onderwijs, middelbaar beroepsonderwijs en hoger onderwijs en op de periode maart tot en met november 2020.

1.2 Onderzoeksvragen

In het onderzoek komen de volgende onderzoeksvragen aan bod:

- 1) Hebben de inspecteurs een beeld van de kwaliteit van het onderwijs ten tijde van covid-19 en zo ja, hoe beoordelen zij deze?
 - Welke gevolgen heeft covid-19 gehad op leraren in de dagelijkse praktijk van het onderwijs?
 - Welke gevolgen heeft covid-19 gehad op (verschillende groepen) leerlingen/studenten in de dagelijkse praktijk van het onderwijs?
- 2) Wat lijken goede initiatieven/acties van besturen en scholen/instellingen om uitdagingen te lijf te gaan?

¹ <https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/afstandsonderwijs-tijdens-covid-19/>

- 3) Bereiden besturen en scholen/instellingen zich voor op de onzekere periode het komende schooljaar/jaren, en zo ja hoe?
 - Welke kansen/risico's zien zij?
 - Welke voorbereidingen treffen zij om de kansen doelmatig te verduurzamen en de risico's te vermijden dan wel op te vangen?
- 4) Welke kansen en risico's zien de inspecteurs?

1.3 Onderzoeksopzet

Het onderzoek dat is uitgevoerd, is kwalitatief van aard. Inspecteurs van het onderwijs die (al dan niet in het kader van de covid-19-monitor) contact hebben gehad met onderwijsinstellingen en/of -besturen vormden de informatiebronnen voor het onderzoek. Om de benodigde informatie te verzamelen, is gekozen voor het houden van focusgroepen. De Inspectie van het Onderwijs heeft inspecteurs benaderd met het verzoek deel te nemen aan een van de focusgroepen. In totaal zijn er acht focusgroepen gehouden. Hieraan hebben in totaal 33 vertegenwoordigers van de Inspectie van het Onderwijs deel genomen, waarvan het merendeel onderwijsinspecteur is. Tabel 1.1 geeft een overzicht.

Tabel 1.1 – Aantal focusgroepen en deelnemers

	aantal deelnemers
Primair onderwijs	
• focusgroep 1	5
• focusgroep 2	4
Voortgezet onderwijs	
• focusgroep 1	4
• focusgroep 2	3
(Voortgezet) speciaal onderwijs en opdc's	3
Middelbaar beroepsonderwijs	
• focusgroep 1	4
• focusgroep 2	4
Hoger onderwijs	6
Totaal	33

De focusgroepen vonden online plaats en werden voorgezeten door een onderzoeker of senior onderzoeker, die de discussie leidde aan de hand van een gestructureerde gespreksleidraad. Van elke focusgroep werden notulen en een geluidsopname gemaakt. Op basis daarvan werd per focusgroep een uitgebreid verslag gemaakt (zes à acht pagina's) met een samenvattend karakter (dus geen woordelijke transcriptie). Dit werd naar de deelnemers van de desbetreffende focusgroep gestuurd met het verzoek om eventuele correcties en opmerkingen. De verslagen werden vervolgens – voor zover nodig – aangepast op basis van de reacties van de deelnemers. Bij de onderwijssectoren primair en voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs zijn twee focusgroepen gehouden. De desbetreffende verslagen zijn per sector in elkaar geschoven en samengevat, zodat er één tekst per sector ontstond. De verslagen die betrekking hebben op speciaal onderwijs en op hoger onderwijs zijn iets ingekort met het oog op de rapportage. De resultaten per onderwijssector worden gerapporteerd in afzonderlijke hoofdstukken. Hierbij wordt

zoveel mogelijk aangegeven of gedane uitingen voor rekening van één gespreksdeelnemer komen of door meer personen zijn onderschreven.

1.4 Noot vooraf

Zoals aangegeven, wordt met dit onderzoek beoogd bij inspecteurs van de Inspectie van het Onderwijs informatie op te halen over het onderwijs ten tijde van covid-19. Het gaat daarbij om informatie die niet gestructureerd is vastgelegd in de covid-19-monitor. De deelnemende inspecteurs baseren zich daarbij op de volgende informatiebronnen:

- Aanvullende informatie die de inspecteur zelf heeft opgehaald in het kader van de gesprekken met bestuurders en schoolleiders voor de covid-19-monitor van de Inspectie van het Onderwijs.
- Informatie die de inspecteur heeft opgehaald in het kader van (risico)bezoeken aan scholen/instellingen (vanwege de beperkende maatregelen zijn deze slechts in zeer beperkte mate uitgevoerd).
- Informatie die de inspecteurs hebben opgehaald in de uitvoering van sectorale (thema)onderzoeken, namelijk:
 - PO: themaonderzoek kwaliteitsverbetering en de leerlingenpopulatie;
 - VO: themaonderzoek schoolexamens;
 - SO: schoolonderzoeken met specifieke aandacht voor leerlingbevraging;
 - MBO: themaonderzoek examencommissies, themaonderzoek beroepspraktijkvorming (stages in de zorg), stelselonderzoeken naar de standaarden OP3/OP7;
 - HO: Studentenvragenlijst m.b.t. onderwijs ten tijde van covid-19, gesprekken met opleidings- en examencommissies, rondetafelgesprekken met vertegenwoordigers van hogescholen en universiteiten.
- Informatie uit direct contact met besturen (waarvan de inspecteur 'contactinspecteur' is).

2 Primair onderwijs

2.1 Onderwijsproces

2.1.1 Zicht op kwaliteit van het onderwijsproces

De inspecteurs geven aan dat hun beeld is dat er een grote diversiteit is op het gebied van het onderwijsproces per school en bestuur sinds medio maart, wat vooral te maken heeft met de startsituatie van de school. Enerzijds zijn er scholen met leerlingen die uit gezinnen komen met hoog sociaaleconomische achtergrond. Voor corona scoorden de leerlingen hier al hoog op de eindtoets. Deze scholen hebben tijdens de *lockdown* de lessen goed kunnen laten doorgaan en geven aan dat ze niet hebben geleden onder corona en dat ze zelfs een voorsprong hebben kunnen meten. De inspecteur die in contact is geweest met deze scholen heeft een positief beeld van het onderwijsproces. Anderzijds zijn er scholen waar tijdens de *lockdown* de prioriteit lag op het contact leggen en houden met leerlingen, voordat ze inhoudelijk les konden geven. Over deze scholen zijn de inspecteurs bezorgd en hebben ze geen positief beeld. Ze denken dat er een leerachterstand is ontstaan. Eén inspecteur vertelt dat scholen en schoolleiders het niet prettig vonden tijdens de *lockdown* om het over achterstanden te hebben, omdat ze veel deden om het aanbod groot te houden en iedereen erbij te betrekken. Leerkrachten gingen soms zelfs bij leerlingen thuis langs om activiteiten aan te bieden.

De Inspecteurs geven aan dat hun beeld nu voornamelijk gebaseerd is op de gesprekken, maar dat ze zelf niet veel hebben kunnen zien door de beperkingen vanwege de coronamaatregelen. Scholen waren tijdens de *lockdown* soms zelf heel tevreden met hoe alles ging, terwijl de inspecteurs wel vraagtekens hebben bij de kwaliteit van het onderwijsproces.

Eén inspecteur geeft aan dat ze vooral zicht heeft op hoe het onderwijs heeft plaatsgevonden tijdens de *lockdown*, maar niet op de kwaliteit ervan. Een andere inspecteur geeft aan dat ze geen goed beeld heeft van de werkvormen die zijn gebruikt tijdens de *lockdown*. Scholen leken in de gesprekken soms zeer tevreden over hoe het ging, maar inspecteurs twijfelen aan de kwaliteit van het onderwijs dat in die tijd gegeven is.

Onderwijsaanbod en focus van de school

Het verschil bij de scholen begint bij de focus die scholen legden tijdens de *lockdown*. Bij sommige scholen lag de focus op het onderwijsaanbod, terwijl andere scholen in eerste instantie bezig waren om contact te krijgen met alle leerlingen, wat leerkrachten soms veel energie en tijd kostte. Het aanbod op de scholen verschilde veel: van online lesgeven tot het afgeven van schriftelijke pakketten bij de leerlingen.

Er was een groot verschil in de kwaliteit van het onderwijsaanbod. Terwijl sommige leerlingen vooral zelfstandig aan de slag moesten en de leerkrachten nauwelijks zagen, waren er ook veel leerkrachten die filmpjes maakten en probeerden het onderwijs zo goed mogelijk door te laten gaan. Op andere scholen was het aanbod zeer beperkt en kregen ouders een e-mail met instructie over wat er gedaan moest worden.

Scholen hebben dankbaar gebruik gemaakt van het aanbod van uitgeverijen om digitale software gratis te kunnen gebruiken. Helaas was deze software niet meer gratis beschikbaar na de zomervakantie, wat scholen beangstigt voor het geval er nog een *lockdown* komt. Niet alle scholen hebben de financiële middelen om te investeren in deze software.

De inspecteurs geven aan dat leerkrachten tijdens de *lockdown* grote stappen hebben gemaakt op het gebied van digitale kennis en vaardigheid, maar dat er ook grote verschillen zijn, wat invloed heeft gehad op de kwaliteit van de lessen die online gegeven zijn. De inspecteurs hebben de lessen niet gezien, maar besturen geven aan dat er veel verschil in kwaliteit was. Bij een aantal scholen hebben de leraren die digitaal vaardig waren andere leraren begeleid en geholpen.

Sommige inspecteurs benoemen dat ook bij de kleuters leerkrachten hard hun best hebben gedaan, anderen vinden dat het aanbod bij kleuters zeer beperkt was en dat de aandacht vooral is gegaan naar de andere bouwen.

Bij veel scholen lag de focus tijdens de *lockdown* in eerste instantie op de kernvakken. De inspecteurs hoorden positieve verhalen over scholen met het digitale programma *Snappet*, daar konden kinderen thuis doen wat ze ook op school deden, als je de juiste apparatuur had, wat niet voor iedereen zo was.

Zicht op de ontwikkeling/vorderingen van de leerlingen

In het begin van de *lockdown* was er zeer beperkt zicht op de vorderingen van de leerlingen. Het was bijvoorbeeld soms lastig om te weten of de leerlingen ook echt zelf het werk hadden gedaan of dat ouders dat deden. Het was wel makkelijker om een overzicht te houden op de vorderingen en ontwikkelingen van de leerlingen als ze digitaal werkten dan wanneer ze op papier werkten.

De inspecteurs zijn het eens dat snelle leerlingen baat hebben gehad bij het thuiswerken, omdat ze nu in hun eigen tempo konden werken. Vooral kinderen die met *Snappet* werken, hebben zich goed ontwikkeld en hun ontwikkeling was goed te volgen. Leerkrachten hielden in de gaten hoe betrokken ze waren bij het onderwijs op afstand. Ze checkten bij leerlingen hoe het ging, gaven sociaalemotionele lessen, deden spelletjes met de kinderen. Dat werd ook zeer gewaardeerd door de leerlingen. In hoeverre dit werd gedaan, varieerde wel erg per bestuur.

Daarnaast zijn er ook kinderen die niet de juiste hulp of middelen thuis hadden om het onderwijs op afstand kwalitatief goed tot stand te brengen. De inspecteurs geven aan dat er ook leerlingen zijn waarbij scholen het contact met ze verloren. Deze leerlingen zijn uit het beeld van de leerkracht en school geraakt tijdens de *lockdown*. Scholen hadden in de loop van de tijd wel steeds meer het beeld dat hele groepen leerlingen soms achterliepen en dat het leren al vastliep bij basale verwerking. Het wordt nu na de zomer duidelijk dat leerlingen die thuis niet de juiste hulp konden krijgen weinig ontwikkeling laten zien en achterlopen op andere klasgenoten die wel voldoende hulp kregen. Meerdere inspecteurs noemen de leesresultaten in de huidige groep vier (groep drie tijdens de *lockdown*) als zorgwekkend. Een inspecteur benoemt ook dat de resultaten van de bovenbouw op alle gebieden achterblijven en vertelt dat dit vooral in de grote steden opvalt.

Na de *lockdown* was er een sterkere focus op de kernvakken op school en meer aandacht voor de sociaalemotionele ontwikkeling, terwijl zaakvakken naar de achtergrond verdwenen.

Tijd besteed aan onderwijs

Met name aan het begin van de *lockdown* hebben leerkrachten erg veel tijd besteed aan het onderwijs. De inspecteurs noemen verhalen over leerkrachten die aan het begin vele uren werkten, ook in de avonden, om hun leerlingen te kunnen helpen. Leerkrachten en besturen hebben geleerd om grenzen te stellen in hun bereikbaarheid.

De inspecteurs zijn het met elkaar eens dat de onderwijstijd per school erg verschilde tijdens de *lockdown*: van bijna normale lessen tot veel minder. Zo schat een inspecteur dat ongeveer de helft van de gebruikelijke onderwijstijd aan onderwijs besteed werd tijdens de *lockdown*.

Extra ondersteuning

Leerkrachten en scholen speelden snel in op de extra ondersteuning die kinderen nodig hadden tijdens de *lockdown*. De inspecteurs beamen dat nadat leerlingen van ouders met cruciale beroepen naar school mochten, de scholen ook snel begonnen zijn met het terughalen van leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften. De inspecteurs noemen verschillende voorbeelden, zoals leerlingen die thuis niet de juiste hulp kregen of konden krijgen, of leerlingen waar de thuissituatie onveilig was. Bij één bestuur hebben ze besloten dat kinderen die thuis geen begeleiding konden krijgen naar de kinderopvang konden komen en daar begeleid werden door twee leerkrachten. Soms werd er ook online één op één remedial teaching gedaan. De inspecteurs vinden dat er grote verschillen waren in de mate van organisatie door besturen. Sommigen hadden dit heel strak geregeld en bij anderen waren de scholen vrij om de extra hulp zelf in te vullen.

2.1.2 Gevolgen voor leerkrachten

Kort samengevat hebben leerkrachten digitale vaardigheden ontwikkeld en zijn ze zeer creatief bezig geweest in het vormgeven van het afstandsonderwijs. Afhankelijk van de school hebben leerkrachten veel tijd gestopt in het contact maken en behouden met leerlingen voordat ze inhoudelijk aan de slag konden gaan met hun klas. Leerkrachten hebben veel (persoonlijke) tijd geïnvesteerd tijdens de coronacrisis en hebben een balans moeten vinden. Door het huidige tekort aan personeel en de coronamaatregelen is er veel uitval en dus veel werkdruk voor leerkrachten.

2.1.3 Gevolgen voor leerlingen

Samenvattend is er een grotere kloof ontstaan tussen leerlingen met een goede ontwikkeling en leerlingen die al een achterstand of extra ondersteuningsbehoeftes hadden. Leerlingen die thuis de juiste ondersteuning konden krijgen, hebben hierdoor goed kunnen leren, in tegenstelling tot leerlingen die dat niet hadden. Met name voor snelle leerlingen is onderwijs op afstand positief geweest, omdat zij in eigen tempo konden werken. Kleuters kregen niet altijd een groot aanbod voor het thuisonderwijs. Na de zomer zijn sommige scholen geschrokken van het niveau van de huidige groep 4, waar veel kinderen een leesachterstand blijken te hebben. Ze maken zich ook zorgen over de huidige groep 8.

2.1.4 Goede initiatieven, kansen en risico's

In beide focusgroepen worden verschillende voorbeelden genoemd van goede initiatieven of acties:

- Het inzetten van digitale leermiddelen: tijdens de *lockdown* gaven scholen aan door te willen gaan met het inzetten van digitale middelen voor leerlingen die in quarantaine zitten.
- Nadenken over nieuwe vormgeving van het rooster voor kinderen die hoog scoren: voor deze kinderen is duidelijk geworden dat ze de stof in een veel snellere tijd dan een schooldag kunnen verwerken. Ze spoelden bijvoorbeeld filmpjes met uitleg door.
- Meer samenwerking
 - Tussen school en bestuur om het onderwijs op afstand vorm te geven.
 - Met externe partijen om bijvoorbeeld apparatuur te regelen.²
- Goede, uniforme communicatie met ouders via nieuwsbrieven bij alle scholen die onder een bestuur vielen. Ouders kregen tips en voorbeelden over hoe ze hun tijd kunnen verdelen, hoe ze samen met hun kind thuis konden werken en hun kind konden begeleiden.

De volgende kansen en risico's worden genoemd:

- Toegankelijkheid van digitale software: Tijdens de *lockdown* hebben uitgeverijen gratis software toegankelijk gemaakt. Dat is nu na de zomer niet meer het geval. Scholen zijn bezorgd dat als ze opnieuw op afstand les moeten geven ze niet aan de digitale software kunnen komen als het niet gratis is, omdat ze er het geld niet voor hebben.
- Digitale middelen: moet geen doel worden op zich, maar de uitbreiding van digitale vaardigheden van leerkrachten is een kans.
- Leerachterstanden met name bij groep vier en acht. Als oplossing worden nu combinatiegroepen uit elkaar gehaald en wordt er meer onderwijstijd aan lezen en werken in aparte groepen besteed.
- Mogelijkheid voor subsidieaanvraag voor ondersteuningsprogramma's. Sommige scholen hebben een goed plan, zodat het geld daadwerkelijk kan worden besteed aan het doel. De subsidies worden gebruikt om leerlingen met achterstanden of juist hoog scorende leerlingen te helpen, bijvoorbeeld door digitale middelen zoals *Snappet* of *Gynzy* in te zetten.
- Ontwikkelingsachterstand bij leerlingen en gebrek aan expertise bij het team om het probleem aan te pakken.
- Uitvallen van teams door coronamaatregelen, zoals leerkrachten die in quarantaine moeten of ziek zijn, maar ook door vertrek van personeel. Op sommige scholen vinden veel wisselingen in het team plaats.

2 Een voorbeeld: <https://www.ad.nl/rotterdam/duizenden-laptops-voor-basisschoolkinderen-dankzij-oproep-vange-meente-rotterdam~a0944c7a/>

2.2 Onderwijsklimaat

2.2.1 Zicht op kwaliteit van het onderwijsklimaat

Het beeld van de inspecteurs is dat scholen ervaren hebben dat er grote verschillen zijn in thuis-situaties van de leerlingen. Enerzijds zijn er leerlingen die tijdens de *lockdown* thuis alle hulpmiddelen hadden en goede ondersteuning van ouders kregen. Anderzijds zijn er leerlingen die thuis niet de juiste apparatuur hadden en soms zelfs geen veilige thuissituatie. Een aantal scholen heeft aangegeven dat ze een beter beeld van de thuissituatie van leerlingen hebben gekregen tijdens de *lockdown* en dat als positief hebben ervaren. Sommige scholen dachten dat ze een goed beeld hadden van de thuissituatie van leerlingen, maar schrokken van de werkelijkheid. Als reactie hebben scholen meer leerlingen naar school uitgenodigd dan alleen de leerlingen van ouders met een cruciaal beroep. Na de *lockdown* is er veel aandacht gegeven aan schoolregels, klasklimaat en sociaal emotionele ontwikkeling.

Contact met ouders

Dit onderwerp leidde tot veel gespreksstof bij de inspecteurs. Ouders mogen op het moment de school niet meer in. Enerzijds wordt dit soms ervaren als rustgevend, met name bij de kleuters, maar anderzijds missen scholen dit contact en moeten ze op zoek naar manieren om ouders te betrekken bij het onderwijsproces. De inspecteurs illustreren het gesprek met diverse voorbeelden over het contact met ouders en de problemen die zich op het moment voordoen. Een inspecteur vertelt dat ze veel klachten van ouders hebben ontvangen waar het probleem vaak lag in de communicatie vanuit school. Een andere inspecteur geeft voorbeelden over escalatie tussen ouders en school: boa's die moeten worden ingezet om ouders van het schoolplein te houden of een ouder die een leraar aanvalt. Een andere inspecteur geeft aan dat ouders kortere lontjes hebben gekregen sinds maart. Nog een inspecteur vertelt hoe door corona de communicatie over een leerling die doorverwezen werd naar het speciaal basisonderwijs zeer slecht verlopen is, doordat het allemaal op afstand gebeurde.

Inspecteurs vertellen dat er tijdens de *lockdown* vaak alleen contact was met ouders bij zorgen en dat het niet structureel was. Een inspecteur geeft aan dat ze een groot verschil heeft gezien wat het contact met ouders betreft tussen bekostigd en onbekostigd onderwijs (particulier onderwijs dat niet wordt gefinancierd door de overheid). Bij onbekostigd onderwijs werd juist veel geïnvesteerd in het contact met ouders. Een inspecteur noemt als mogelijke redenen voor het minimale contact, dat scholen zich misschien onvoldoende bewust waren van het belang ervan of dat het te zwaar was voor leraren.

Contact met leerlingen

Een inspecteur vertelt hoe tijdens de *lockdown* leerlingen onderling contact zochten via Teams om met elkaar te overleggen en elkaar te spreken. Een inspecteur vertelt dat ze niet heeft gehoord dat scholen contacten tussen leerlingen organiseerden via Teams.

De inspecteurs zijn het met elkaar eens dat het pedagogisch klimaat en dus ook het groepsproces behoorlijk was aangetast door de sluiting en heropening van scholen. Voor sommige leerlingen was het lastig om de aandacht weer te moeten delen met alle andere leerlingen van de klas. Leraren moesten hier eerst mee aan de slag na de *lockdown*, waardoor ze minder snel aan leeractiviteiten toekwamen.

2.2.2 Gevolgen voor leerkrachten

Het contact met ouders verloopt minder structureel en spontaan nu ouders niet de klas meer binnen kunnen komen. Dit wordt soms als prettig ervaren door leerkrachten omdat het rustiger is, maar tegelijkertijd moeten ze op zoek naar nieuwe manieren om ouders te betrekken bij het leerproces van hun leerlingen. Ook ouders hebben het soms moeilijk en moeilijk gehad. Er zijn voorbeelden genoemd van ouders die agressief zijn tegen leerkrachten. In de klas is er na de *lockdown* tijd besteed aan het groepsklimaat en de groepsvorming.

2.2.3 Gevolgen voor leerlingen

Het thuisklimaat is niet voor elke leerling veilig genoeg om thuis goed te kunnen leren. Dit betekent dat sommige leerlingen voordat ze weer naar school konden komen een leerachterstand hebben opgelopen. Ook voor kwetsbare leerlingen die in een traject zitten is de begeleiding niet altijd goed verlopen.

2.2.4 Goede initiatieven, kansen en risico's

De inspecteurs beschrijven veel voorbeelden van hoe leerkrachten tijdens de *lockdown* creatieve activiteiten deden of de vaste routines in een klas probeerden vast te houden om aan de groepsvorming of aan het onderwijsklimaat te werken zoals: dansjes, voorlezen, zingen, bij elkaar in groepjes op straat gymmen, groepsopdrachten of creatieve opdrachten live thuis samen doen, tegelijk tosti's eten, bingo's doen, langs de deuren van kinderen gaan.

De inspecteurs benoemen risico's en soms oplossingen die zijn bedacht:

- De sociaalemotionele ontwikkeling: De leerlingen gingen in maart weg als een groep en kwamen daarna in mei terug als een individu. Er is veel aandacht besteed aan groepsvorming toen ze terugkwamen voordat de normale praktijk weer kon worden opgepakt. Scholen gebruiken soms de subsidie voor achterstandsbestrijding voor groepsvorming. Een voorbeeld is een school in Zuid-Holland die een uitgebreid naschools programma heeft gemaakt in samenwerking met de kinderopvang om kinderen met achterstanden te helpen. Uiteindelijk deed 90% van de kinderen eraan mee, omdat veel kinderen ook gewoon weer samen wilden zijn.
- Personeelstekort: Twee inspecteurs benoemen specifiek hun regio als het over personeelstekort gaat. De twee regio's kampen met uitval. Het is lastig om aan voldoende gekwalificeerd personeel te komen, waar het onderwijsproces en het onderwijsklimaat onder leidt.
- Gebrek aan ouders in de school: Leraren en ouders zitten nu niet altijd goed op één lijn, omdat het lastiger is om contact te houden met ouders. Sommige scholen hebben er daarom toch voor gekozen om ouders de school in te laten om de communicatie te verbeteren.

2.3 Randvoorwaarden en kwaliteitszorg

2.3.1 Zicht op de randvoorwaarden en kwaliteitszorg

Twee inspecteurs beschrijven dat hun beeld is dat er met name binnen teams grote verschillen waren op het gebied van digitale vaardigheden. Jonge leerkrachten konden sneller de overschakeling maken naar het digitale onderwijs dan oudere leerkrachten. Toch waren bestuurders positief verrast over de snelheid waarmee leerkrachten het leerden. Een inspecteur rapporteert dat een bestuurder die zij gesproken heeft het toch geen goede kwaliteit van het onderwijs vond en

fysiek onderwijs prefereert. Het digitale onderwijs kwam als laatste op gang bij de onderbouw, vindt één van de inspecteurs.

Verhoogde werkdruk

De inspecteurs zijn het met elkaar eens dat leerkrachten zeer bereidwillig waren om zich in te zetten. Zo hebben parttimers bijvoorbeeld veel meer uren gedraaid. Besturen hebben dit ook gezien en hun waardering laten blijken door bijvoorbeeld cadeautjes te bezorgen of leuke activiteiten te organiseren.

Toch blijft het erg lastig doordat leerkrachten in quarantaine moeten of om gezondheidsredenen niet voor de klas kunnen staan. Er zijn scholen waar zo veel leerkrachten tegelijk uitvallen dat er niet altijd genoeg vervanging geregeld kan worden. Sommige scholen die de financiële middelen ervoor hebben, lossen dit op door meer leerkrachten aan te nemen dan nodig. Deze leerkrachten kunnen dan worden ingezet om in te vallen. Door corona is er een versnelling gekomen in het anders organiseren van het onderwijs.

Adequate voorzieningen

Er waren veel verschillen tussen besturen in hoe het bij de start van de *lockdown* verliep. Sommige besturen hadden van tevoren al een actiegroep opgezet en konden gelijk overstappen op het digitaal onderwijs. Ook besturen die samenwerkten met de kinderopvang konden de opvang van kinderen goed regelen. Andere scholen hadden meer tijd nodig voor de overschakeling. Een grote uitdaging was het regelen van de beschikbaarheid van apparatuur voor alle kinderen. Onder goede initiatieven en acties bij het onderwijsproces (punt 1) is ook benoemd hoe bedrijven en gemeenten hebben geprobeerd te helpen met het verbeteren van de beschikbaarheid van apparatuur. In Caraïbisch Nederland was de situatie veel slechter wat voorzieningen betreft. Veel mensen hadden geen computer of internet thuis. Door vele acties is de situatie nu wel verbeterd, mocht er een tweede *lockdown* komen.

Daarnaast geeft een inspecteur aan dat scholen bezig zijn geweest met het ontwikkelen van visies. Veel besturen hebben kwaliteitskaarten opgesteld en beleidsstukken geschreven rondom digitale middelen. Dat ziet ze als een positieve ontwikkeling.

2.3.2 Gevolgen voor leerkrachten

Doordat digitaal lesgeven opeens centraal stond, hebben leerkrachten deze vaardigheden in een snel tempo moeten ontwikkelen. Dit was soms wat lastiger voor oudere leerkrachten. Hierdoor zijn de leerkrachten wel beter voorbereid voor een eventuele tweede *lockdown*. De maatregelen in verband met het coronavirus hebben er voor gezorgd dat er meer werkdruk is bij leerkrachten. Sommigen scholen kunnen dit opvangen, maar andere niet.

2.3.3 Gevolgen voor leerlingen

Niet alle leerkrachten zijn even vaardig in het digitaal lesgeven, waardoor er een verschil in kwaliteit van het onderwijs kan zijn geweest. Door de werkdruk en maatregelen in verband met het coronavirus vallen er na de *lockdown* leerkrachten uit, waardoor het soms lastig is de kwaliteit van het onderwijs in een klas te waarborgen en te zorgen voor continuïteit. Tijdens de *lockdown* hebben scholen leerlingen geholpen om aan de benodigde *devices* te komen, waardoor in een tweede *lockdown* dit nu beter zal verlopen, aangezien de *devices* dan al beschikbaar zijn en de leerlingen vaardiger in het gebruiken ervan.

2.3.4 Goede initiatieven, kansen en risico's

De inspecteurs noemden de volgende goede initiatieven of acties:

- Monitoren van voorzieningen bij werknemers. Een inspecteur noemt het voorbeeld van een bestuur dat goed zicht hield op de kwaliteit en doorvroeg bij werknemers of ze alle behoeften hadden.
- Meer leerkrachten aannemen dan nodig zodat deze kunnen ondersteunen bij het uitvallen van leerkrachten.
- Samenwerking tussen besturen voor het regelen van apparatuur.
- Inzet van gemeenten bij het regelen van apparatuur. Hier waren wel grote verschillen. Sommige gemeenten gaven weinig ondersteuning, andere deden weinig en waren niet beschikbaar om besturen te helpen.
- Samenwerking met kinderopvang, waardoor de opvang van kinderen in de *lockdown* goed geregeld was.

De inspecteurs noemden ook een aantal kansen en risico's:

- De ondersteuning van bedrijven: Het wordt gewaardeerd dat bedrijven apparatuur hebben gedoneerd, maar het moet geen verkapte sponsering van het onderwijs worden. De inspecteur vindt het een goede zaak dat meer mensen zich bezighouden met het onderwijs.
- Nadelen van het digitale onderwijs, zoals de organisatorische rompslomp. De energie van de leerkrachten hoort te gaan naar het didactisch handelen.
- ICT-vaardigheden behouden: Scholen kunnen erin blijven investeren en apparatuur zou meer structureel kunnen zijn.
- Het personeelstekort. Dit is een belangrijk risico genoemd door meerdere inspecteurs. De bemensing van het team is heel belangrijk om de leerachterstanden weg te werken, maar door uitval wordt dit erg lastig. Hierdoor gaan scholen nadenken over hoe ze het onderwijs anders kunnen organiseren. Bijvoorbeeld door docenten anders te verdelen en niet een vaste groep te laten hebben. Verder proberen scholen in te spelen op zij-instromers en voldoende stageplekken te creëren. Niet op alle scholen is de leerachterstand en het personeelstekort een zorg: één inspecteur geeft aan dat de scholen met een populatie met een hoog sociaaleconomische achtergrond waar zij contact mee heeft vooral bezig zijn met schoolontwikkeling en deze zorgen niet delen.

2.4 Onderwijsresultaten en het meten daarvan

2.4.1 Zicht op onderwijsresultaten en het meten daarvan

De inspecteurs omschrijven dat het beeld dat ze van onderwijsresultaten en het meten daarvan hebben erg verschilt per school. Er zijn scholen die goed in beeld hebben hoe het gaat met hun leerlingen, en scholen die dat niet hebben en ermee bezig zijn. Eén inspecteur vertelt dat haar beeld positief is. Zij heeft contact met scholen met een populatie met een hoog sociaal economische achtergrond. De analysevaardigheden van leerkrachten zijn gegroeid op deze scholen en ze hebben de situatie per kind goed in beeld gebracht. Een andere inspecteur beaamt dit, maar benoemt ook tegenovergestelde voorbeelden waar leerkrachten geen beeld hebben van waar de leerlingen zijn in hun leerproces. Bij scholen die dit niet goed meten is het zorgelijk, met name als ze leerlingen hebben die een achterstand hebben opgedaan tijdens de *lockdown*. Deze scholen constateren soms wel de achterstand, maar kijken niet gericht naar de problemen en pakken het

daardoor minder goed op. Als daarnaast ook nog leerkrachten uitvallen is dit een groot probleem voor deze leerlingen.

Voor de zomer was het beeld dat de achterstand wel mee viel op het gebied van taal, maar na het afnemen van toetsen in september zijn toch veel scholen geschrokken van de achterstand. Een inspecteur geeft aan ook verschillen te zien tussen het platteland en een stedelijke omgeving. De inspecteurs zijn het met elkaar eens dat afhankelijk van de hulp die een kind thuis heeft gekregen, de verschillen tussen leerlingen binnen een klas groter zijn geworden. Als ouders goed hebben kunnen helpen zijn er weinig tot geen achterstanden bij leerlingen.

Er kunnen subsidies aangevraagd worden om achterstanden tegen te gaan, maar scholen verschillen in de snelheid waarmee ze dit hebben aangevraagd.

Socialemotionele ontwikkeling

Het beeld over de socialemotionele ontwikkeling is wisselend. Veel scholen zeggen dat het prima ging tijdens de sluitingsperiode. Andere scholen zeggen dat ze weer aan de groepsvorming moesten werken, of dat leerlingen weer moesten wennen om zich te gedragen in de klas, dit wordt ook eerder genoemd door de inspecteurs bij het onderwijsklimaat (zie punt 2). De inspecteurs geven aan dat ze of niet weten hoe de socialemotionele ontwikkeling gevolgd is tijdens de *lockdown* of dat er weinig tijd voor was.

Toetsen

Scholen hebben zelf bedacht hoe ze het toetsen wilden uitvoeren. Op één school werd er een oude citotoets gebruikt als ze twijfelden over het advies aan de leerlingen. Bij andere scholen is de LVS-eindtoets na de zomer afgenomen in plaats van in juni. Meerdere inspecteurs zijn het met elkaar eens dat het soms is blijven hangen bij de constatering van achterstanden, maar dat de diepgaande analyse van het probleem ontbreekt. De inspecteur die contact heeft met scholen met leerlingen van hoog sociaaleconomische achtergrond benadrukt dat haar beeld positiever is.

2.4.2 Gevolgen voor leraren

Door onder andere werkdruk en uitval lukt het leraren niet altijd om de toetsen te analyseren en actie te ondernemen om achterstanden te zien en ermee aan de slag te gaan. Op scholen met leerlingen van een hoog sociaaleconomische status lijken leraren hun vaardigheden in het analyseren van toetsen juist te hebben ontwikkeld.

2.4.3 Gevolgen voor leerlingen

Op scholen waar veel uitval van leerkrachten is en weinig wordt gemeten en geanalyseerd, hebben leerlingen de kans dat ze nog meer achterstand oplopen omdat ze geen adequate hulp krijgen.

2.4.4 Goede initiatieven of acties, kansen en risico's

De inspecteurs hadden weinig inbreng op het punt van goede initiatieven en acties. Een inspecteur benoemt dat ze geen verschil heeft gezien. Twee inspecteurs benoemden ieder een volgend punt:

- Besturen die hun rol stevig oppakken: Besturen hebben gewaakt over resultaten bij de scholen.
- Het inzetten van de subsidies voor achterstandsbestrijding door veel scholen.

De inspecteurs noemen verschillende risico's:

- De leerachterstanden van leerlingen: door deze weg te werken zal misschien de nadruk op kernvakken komen te liggen ten koste van de zaakvakken. Daarnaast is de kansenongelijkheid toegenomen. Ook de rol van de ouder wordt genoemd in het weghalen van achterstanden door een inspecteur. Deze sprak ook zijn twijfels uit over de rol die ouders daarin kunnen bekleden.
- Angst voor de onderwijsinspectie in plaats van focus op het onderwijsproces.

Een inspecteur noemt als kans dat ze ziet dat achterstanden als een gezamenlijk probleem worden gezien en coöperatief wordt opgelost

2.5 Afsluitende punten

Tot slot brengen twee inspecteurs nog wat in over het speciaal basisonderwijs (sbo) en het verschil met het regulier onderwijs. Ze vertellen dat er bij het sbo veel meer is ingezet op het betrekken van de ouders en op het op school houden van de kinderen. Een inspecteur omschrijft hoe in samenwerking met een andere po-school er voor een sbo alles aan werd gedaan zodat deze kinderen wel naar school konden blijven gaan. In de praktijk betekende dit soms dat er met teams werd geschoven en leerkrachten uit het basisonderwijs werden ingezet.

3 Voortgezet onderwijs

3.1 Onderwijsproces

3.1.1 Zicht op kwaliteit van het onderwijsproces

De onderwijsinspecteurs geven aan dat ze zich wel een beeld hebben kunnen vormen van de kwaliteit van het onderwijsproces tijdens de coronacrisis, maar dat dit beeld anders tot stand gekomen is en veel beperkter is dan gebruikelijk was vóór de crisis. Met name tijdens de schoolsluiting was er een beperkt beeld: dit beeld was slechts gebaseerd op telefoongesprekken met instellingen en op de vragenlijst van de covid-19-monitor. De inspectie heeft geen online lessen kunnen beoordelen, al geeft een inspecteur wel aan dat hij via een informele route wat lessen heeft kunnen bijwonen. Deze observaties vormden geen deel van een officieel onderzoek. Ook nu de scholen weer open zijn, werken inspecteurs anders dan voorheen. Tijdens lesobservaties blijven ze, vanwege de RIVM-richtlijnen, op hun stoel zitten, waar ze vóór de crisis door klas konden lopen en gemakkelijk gesprekjes aan konden knopen met leerlingen. Ook houden de inspecteurs momenteel minder schoolbezoeken dan voor de crisis. Verder geven inspecteurs aan dat veel van de scholen die ze bezoeken 'risicoscholen' zijn, scholen waar ook vóór de crisis problemen waren. Dit geeft een beperkt beeld van de algemene situatie.

Online en hybride onderwijs

Inspecteurs benoemen dat het online onderwijs voor- en nadelen heeft, voor leraren en leerlingen. De inspecteurs uiten zorgen over de kwaliteit van het hybride onderwijs nu de scholen weer open zijn. Er is veel lesuitval doordat leraren ziek thuis zitten of in afwachting zijn van een coronatestuitslag. Docenten geven vanuit huis les en leerlingen volgen de les dan in het lokaal vanaf een (laptop)schermbild. Dat is niet bevorderlijk voor de onderwijskwaliteit. Ook veel leerlingen vallen uit door ziekte. Hierdoor is er minder onderwijstijd. Verder zijn er zorgen over de kwaliteit van het praktijkonderwijs: veel praktijklessen en –stages zijn door de crisis uitgevallen. Verdere nadelen van het online onderwijs voor het onderwijsproces die genoemd worden, zijn dat leraren minder variatie in werkvormen kunnen bieden en de zorgen die er zijn over de kwaliteit van het online onderwijs: leraren werken er hard aan, maar onzeker is wat voor effect het online onderwijs heeft (zie ook paragraaf 3.4). Ook wordt genoemd dat sommige leerlingen minder betrokken zijn bij het onderwijs (zie ook paragraaf 3.2).

De voordelen van het online onderwijs voor het onderwijsproces die genoemd worden, zijn dat leraren nu gemakkelijker digitale hulpmiddelen in de les inzetten. Ook worden digitale middelen gebruikt voor het kunnen leveren van maatwerk aan leerlingen die het nodig hebben om achterstanden weg te werken.

Of het online en hybride onderwijs goed verloopt, heeft veel te maken met of een school een plan heeft met betrekking tot het afstandsonderwijs. Wanneer er een duidelijk plan is in de school en er afspraken binnen het team zijn gemaakt over de werkwijze, verloopt het online en hybride onderwijs veel beter dan op scholen waar er geen duidelijk plan is of er geen afspraken zijn gemaakt. Als voorbeeld noemt een inspecteur dat als een school direct besloot met één online format te werken (bijv. *Microsoft Teams*) in plaats van leerlingen en leraren te benaderen vanuit allerlei verschillende kanalen, het afstandsonderwijs soepeler van start ging (zie ook paragraaf

3.3). Op scholen met een goede kwaliteitszorg zijn de verschillen in kwaliteit van het onderwijsproces tussen vóór en na corona veel kleiner dan op scholen zonder goede kwaliteitszorg.

Hulp van ouders

Inspecteurs vermoeden dat tijdens de schoolsluiting niet alle leerlingen voldoende hulp konden krijgen van hun ouders bij het leerproces. Een inspecteur benoemt het als de taak van ouders om kinderen aan te sporen om aan hun (online) lessen te beginnen, maar niet alle ouders deden dat. Kinderen van tweeverdieners kregen soms onvoldoende steun omdat ouders te weinig tijd hadden. Scholen zorgden er wel voor dat kinderen met moeilijke thuissituaties tijdens de *lockdown* toch naar school konden komen en boden hen zo extra ondersteuning. Een middengroep van leerlingen, die niet tot de echte zorgleerlingen behoorden die in de school opgevangen werden, maar wel problemen hadden met beperkte motivatie, kon zich juist tijdens het afstandsonderwijs goed verstoppen.

3.1.2 Gevolgen voor leraren en leerlingen

Kort samengevat passen leraren digitale hulpmiddelen nu meer toe dan vóór de coronacrisis. De mate waarin het online en hybride onderwijs goed loopt is deels afhankelijk van de kwaliteitszorg op een school. Het is voor leraren ook nu moeilijker kwalitatief goede lessen te geven door obstakels zoals uitval door ziekte/afwachten testuitslagen bij zowel leraren als leerlingen. Leerlingen hebben te maken met meer lesuitval door voorgenoemde redenen, krijgen daardoor vaker online onderwijs. Leerlingen zijn voor een deel afhankelijk van de hulp van ouders bij het (online) onderwijs, zeker tijdens de schoolsluiting.

3.1.3 Goede initiatieven, kansen en risico's

De volgende goede initiatieven en kansen voor het onderwijsproces worden door de onderwijsinspecteurs benoemd:

- Het binnen korte tijd opzetten en uitwerken van een digitaal systeem voor het onderwijs
- Het inzetten van digitale middelen in de reguliere lessen zowel om maatwerk te bieden, in kleinere klassen te kunnen werken en het beter kunnen handhaven van de RIVM-richtlijnen (zie ook paragraaf 3.2).
- Initiatieven om achterstanden weg te werken, zoals herfst-, winter-, en zomerscholen, of een vierkant rooster, vaak met behulp van een subsidie van het ministerie van OCW.
- Zorgvuldige samenwerking met externe partijen, zoals bijvoorbeeld een huiswerkinstituut, om het leren van leerlingen te ondersteunen, en samenwerking met oud-scholieren en studenten in het begeleiden van leerlingen.
- De verbetering van het PTA en de tendens meer formatief in plaats van summatief te toetsen (zie ook paragraaf 3.4).
- Meer ruimte voor maatwerk in het onderwijs, door te werken met studiewijzers en weektaken.

De volgende risico's voor het onderwijsproces worden door de onderwijsinspecteurs benoemd:

- Het aanvragen van een subsidie bij OCW voor het wegwerken van onderwijsachterstanden zonder dat een school daar een goed plan voor heeft.
- Verlies van onderwijstijd door afwezigheid van leraren en leerlingen in verband met ziekte en het afwachten van coronatestuitslagen.
- De lesuitval in het praktijkonderwijs.

- De financiële situatie: de crisis kost scholen veel extra geld (zie ook paragraaf 3.3).
- De groter wordende verschillen in kwaliteit tussen scholen.

3.2 Onderwijsklimaat

3.2.1 Onderwijsklimaat voor leraren

Inspecteurs benoemden dat er een gevoel van onveiligheid bij sommige leraren was in het verzorgen van online onderwijs, omdat lessen opgenomen en verspreid konden worden door leerlingen, en omdat ouders soms (kritisch) meekijken. Dit gevoel van onveiligheid kan ook gevolgen hebben voor de interactie tussen leraar en leerling. Daarnaast benoemen de inspecteurs dat hoewel sommige leerlingen een minder grote betrokkenheid toonden bij de online lessen, er ook minder ordeproblemen waren. Sommige inspecteurs spraken leraren die vertelden dat de ordeverstoorders in de reguliere lessen juist extra hulp boden aan de leraar bij de technische aspecten van het online onderwijs. Voor het fysieke onderwijs geldt dat het moeilijk is om in het voortgezet onderwijs de RIVM-richtlijn van anderhalve meter afstand te hanteren. Docenten kunnen zich daardoor ook onveilig voelen vanwege het besmettingsgevaar met het coronavirus.

3.2.2 Onderwijsklimaat voor leerlingen

Voor leerlingen geldt dat sommige leerlingen juist opbloeden tijdens het online onderwijs: sommigen konden beter uit de voeten met een grote mate van autonomie. Voor andere leerlingen gold dit niet, en gevoelens van somberheid en zorg over bijvoorbeeld het examen werden in gesprekken met leerlingen gemeld. Inspecteurs weten niet hoe breed dit beeld is. Verder voelen leerlingen zich niet altijd veilig in een online les: ze zetten hun camera uit omdat ze zich schamen voor hun thuissituatie of voor hoe ze eruit zien. In de covid-19-monitor werd geen toename van onlinepestgedrag gemeld. Ook voor leerlingen geldt dat ze zich onveilig kunnen voelen tijdens het fysieke onderwijs vanwege de moeilijkheid om anderhalve meter afstand te bewaren, en het bijbehorende besmettingsgevaar met het coronavirus.

Contact met ouders

De inspecteurs zien dat er door het afstandsonderwijs meer en soms beter contact is met ouders: de schoolsluiting heeft duidelijk gemaakt dat scholen niet zonder de ouders kunnen: ouders worden nu ook meer als informatiebron gezien. Doordat huisbezoeken niet mogelijk zijn, is er soms toch beperkter zicht op de thuissituatie. Tegelijkertijd worden er door ook extra problemen gemeld in het contact met sommige ouders: sommige ouders ondersteunen het gedachtengoed van Viruswaan/in/waarheid en willen niet dat hun de RIVM-richtlijnen volgen. Sommige van deze ouders zijn verbaal agressief en dit wordt door schoolleiders als bedreigend ervaren.

3.2.3 Goede initiatieven, kansen en risico's

Goede initiatieven en kansen voor stimulering van het onderwijsklimaat zijn volgens de inspecteurs:

- De coulance van schoolleiders voor leraren als die niet naar school wilden komen vanwege een kwetsbare gezondheid en het risico op besmetting.
- Goed contact tussen school en leerling is cruciaal: inspecteurs benadrukken dat dat dé les uit de coronacrisis is geweest.

Genoemde risico's voor het onderwijsklimaat:

- Bovengenoemde gevoelens van onveiligheid bij het afstandsonderwijs.
- Bovengenoemde verharde contact met sommige ouders over de RIVM-maatregelen

3.3 Randvoorwaarden en kwaliteitszorg

3.3.1 Kwaliteitszorg

Zoals ook al is besproken in paragraaf 3.1, benadrukken inspecteurs dat de (al aanwezige) kwaliteitszorg op een school bepalend is voor hoe een school omgaat met de coronacrisis. De aanwezigheid van een visie op het onderwijs en de creativiteit en bereidwilligheid binnen het team wordt genoemd als een randvoorwaarde voor het verzorgen van goed onderwijs. Hierin zien de inspecteurs veel verschillen tussen scholen. Diverse inspecteurs geven voorbeelden van scholen die vrijwel direct na de schoolsluiting konden starten met het afstandsonderwijs, waar andere scholen veel meer zaken op orde moesten brengen voor het onderwijs weer liep. Dit soort verschillen worden ook zichtbaar in hoe scholen omgaan met professionalisering: sommige scholen hebben wel ingezet op professionalisering van docenten op het gebied van ICT-vaardigheden, terwijl andere scholen juist professionaliseringstrajecten geannuleerd hebben vanwege de coronacrisis.

Faciliteiten

Inspecteurs benoemen dat er veel werk is verzet om de juiste faciliteiten (zoals laptops) voor leerlingen te organiseren. Daarbij loven inspecteurs de samenwerking tussen schoolbesturen en de gemeente. Er is ook veel budget in gestoken om de faciliteiten voor leerlingen op orde te brengen. Daarnaast is er energie in gestoken om alle leerlingen in beeld te hebben en te organiseren dat leerlingen uit kwetsbare situaties toch naar school konden komen tijdens de schoolsluiting. Scholen hebben ook geïnvesteerd in het verbeteren van de ICT-infrastructuur. Daarin bestaan verschillen tussen scholen, maar overal is vooruitgang geboekt.

Werkdruk

Alle inspecteurs uiten zorgen over de toegenomen werkdruk voor leraren en bewondering voor het harde werken van leraren. Een inspecteur citeert een leraar die vertelde dat elke werkdag als 'de laatste dag voor de vakantie' voelt. Factoren die de werkdruk verhogen zijn het hybride onderwijs, waarbij leraren verschillende vormen van onderwijs moeten voorbereiden en soms zelfs tegelijkertijd verzorgen, bijvoorbeeld wanneer ze een klas lesgeven en een aantal leerlingen de les vanuit huis volgt. Afwezigheid van leerlingen (door ziekte en/of het afwachten van testuitslagen) zorgt ook voor dubbel werk: als leerlingen bijvoorbeeld toetsen missen, moeten er extra toetsen gemaakt worden. De opvang van klassen van afwezige collega's verhoogt verder de werkdruk. Bovendien is de voortdurende veranderlijkheid van de situatie belastend voor leraren. Een inspecteur benoemt dat leraren werken met 'dagkoersen': elke ochtend opnieuw moet de balans worden opgemaakt welke docenten en leerlingen afwezig zijn en hoe lessen van collega's moeten worden opgevangen. Tenslotte is het eerdergenoemde gevoel van onveiligheid vanwege besmettingsgevaar en de moeilijkheid anderhalve meter afstand te houden een belasting voor leraren.

3.3.2 Gevolgen voor leraren en leerlingen

Kort samengevat merken de leraren tijdens de coronacrisis met name een nog grotere werkdruk. Scholen werken er hard aan om leraren voldoende toe te rusten, zodat ze het online en hybride onderwijs goed vorm kunnen geven. Een goede kwaliteitszorg op een school is van belang voor de kwaliteit van het onderwijs. Voor leerlingen is er veel werk verricht om hun de nodige faciliteiten en zorg te kunnen bieden.

3.3.3 Goede initiatieven, kansen en risico's

Door inspecteurs genoemde goede initiatieven en kansen zijn:

- Voorbereiding van scholen op een mogelijke tweede schoolsluiting.
- Verbeterde samenwerking tussen schoolbesturen en gemeenten in het organiseren van laptops voor leerlingen en samenwerking tussen scholen onderling bijvoorbeeld over de school-examens.
- Het aanvragen van subsidie bij OCW voor wegwerken van onderwijsachterstanden op basis van goede plannen.
- Een initiatief van een schoolbestuurder om een online platform te creëren waarop leraren en leerlingen online met elkaar in gesprek kunnen.
- Mogelijk verlichting van het lerarentekort door enerzijds een grotere toestroom van zij-instromers op dit moment en anderzijds minder verloop in de lerarenteams doordat leraren momenteel minder geneigd zijn te solliciteren naar een nieuwe baan. Onzeker is natuurlijk of deze trend duurzaam is.
- Beter toetsbeleid om ook werkdruk te verminderen (zie ook paragraaf 3.4).

Als risico met betrekking tot de randvoorwaarden noemen inspecteurs:

- De hoge werkdruk voor leraren.
- De financiële situatie: schoolbesturen zien daar een risico. Er gaat veel geld naar covid-19-gerelateerde zaken (schoonmaak, mondkapjes, desinfecterende gels, vervanging, ICT-middelen, etc.) en dit geld wordt dus niet aan onderwijs besteed.

3.4 Onderwijsresultaten en het meten daarvan

3.4.1 Beeld van inspectie

Inspecteurs benoemen dat het moeilijk is om een goed beeld te krijgen van de onderwijsresultaten. Door het uitvallen van de centrale toetsen is er minder houvast dan normaal: het beeld is nu gebaseerd op alleen de schoolgegevens. In de covid-19-monitor geeft het merendeel van de scholen aan dat zij een goed beeld hebben van de onderwijsresultaten van hun leerlingen op basis van de schooltoetsen, maar de inspectie kan moeilijk beoordelen hoe juist dit beeld is. Inspecteurs uiten zorg over de betrouwbaarheid van de afname van online toetsen, omdat de fraudegevoeligheid van dit soort toetsen hoog zou zijn.

De inspecteurs benoemen dat veel scholen afgelopen schooljaar leerlingen het voordeel van de twijfel hebben gegeven: er zijn minder zittenblijvers, er is meer opstroom, minder afstroom, en de slagingspercentages zijn hoger. Inspecteurs zien verschillen tussen scholen in hoe zorgvuldig leerlingen beoordeeld zijn. Verschillende inspecteurs uiten de zorg dat de komende jaren scholen

het iets te rooskleurige beeld 'nog hard terug gaan krijgen' – dat straks de resultaten van de leerlingen die nu het voordeel van de twijfel hebben gekregen mogelijk zullen tegenvallen.

Dit zou betekenen dat scholen de komende jaren hard zullen moeten werken aan het tegengaan van tijdens de coronacrisis opgelopen leerachterstanden.

3.4.2 Zicht van scholen op vorderingen leerlingen

Inspecteurs benoemen dat er grote verschillen zijn tussen scholen in de mate waarop zij hun leerlingen in beeld hebben en naar dat beeld handelen. Ook hier geldt weer dat scholen die al een goed systeem van kwaliteitszorg hadden vóór de crisis, ook tijdens de crisis vaak een goed beeld van hun leerlingen hebben, en daar ook adequaat op kunnen inspelen. Andere scholen hebben dat beeld minder en kunnen ook minder adequaat reageren op leerlingen met tegenvallende toetsresultaten – deze scholen worden er door overvallen.

Tijdens de schoolsluiting is er nauwelijks (summatief) getoetst. Afgelopen herfst zijn de eerste toetsweken van dit jaar geweest: veel scholen merken nu pas hoe de leerlingen ervoor staan. Inspecteurs benoemen dat veel scholen te maken hebben met tegenvallende toetsresultaten. Deze resultaten zeggen iets over de kwaliteit van het afstandsonderwijs. Eén inspecteur benoemt dat dit afstandsonderwijs op sommige scholen geen volwaardig onderwijs was, omdat scholen nog aan het experimenteren waren, waardoor onderwijstijd verloren is gegaan. Een andere inspecteur benoemt dat er heel hard gewerkt is aan het afstandsonderwijs, maar dat de kwaliteit en effectiviteit ervan onduidelijk is.

Studievoortgang en achterstanden

Inspecteurs benadrukken dat leerlingen tijdens de schoolsluiting heel verschillend hebben gefunctioneerd: waar sommigen goed gedijden bij het afstandsonderwijs en de autonomie, deden andere leerlingen dat minder. De verschillen tussen leerlingen zijn hierdoor ook groter geworden. Inspecteurs zien dat er veel initiatieven op scholen zijn om achterstanden weg te werken, zoals herfst-, winter-, lente- en zomerscholen, het werken met een vierkant rooster.

Een inspecteur uit de zorg over het uitvallen van stages en praktijkonderwijs. Er is tijdens de schoolsluiting geen volwaardig praktijkonderwijs geweest, het is onduidelijk hoe leerlingen die lessen moeten inhalen. Veel stages zijn geannuleerd. Ook als stages wel konden doorgaan, konden leraren niet langskomen op de stageplek voor beoordeling.

3.4.3 Gevolgen voor leraren en leerlingen

Kort samengevat zijn er grote verschillen tussen scholen in hoeverre leraren zicht hebben op de voortgang van hun leerlingen en ook op deze inzichten weten in te spelen, dit hangt samen met het systeem van kwaliteitszorg aanwezig op scholen. Veel scholen hebben leerlingen het afgelopen schooljaar positiever beoordeeld dan in een regulier schooljaar. De inspecteurs verwachten dat zowel leraren als leerlingen de gevolgen van een mogelijk te rooskleurige beoordeling dit en komende schooljaren zullen terugzien. De inspecteurs verwachten dat er hard gewerkt zal moeten worden om ontstane onderwijsachterstanden tegen te gaan.

3.4.4 Goede initiatieven, kansen en risico's

Bij goede initiatieven en kansen met betrekking tot onderwijsresultaten en het meten daarvan, noemen de inspecteurs:

- De vele initiatieven om achterstanden weg te werken, al dan niet met hulp van subsidiegelden. Eerder genoemde seizoenscholen worden hier genoemd. Een ander genoemd initiatief is een school die remedial teaching heeft uitgebreid van alleen rekenen en taal naar alle schoolvakken: in samenwerking met de docent wordt nagegaan of er achterstanden zijn bij leerlingen. Als dat het geval is, krijgen zij zes weken extra lessen in dat vak. Een laatste voorbeeld is het binnenhalen in de school van allerlei expertise om leerlingen de juiste ondersteuning te geven om achterstanden weg te werken.
- Inspecteurs zijn positief over de trend binnen scholen meer formatief te toetsen in plaats van summatief, zodat scholen een beter beeld hebben van hoe leerlingen er voor staan. Inspecteurs geven aan dat er op veel scholen kritisch gekeken wordt naar het toetsbeleid en daarin nu betere keuzes worden gemaakt.

Als risico's voor de onderwijsresultaten en het meten daarvan, noemen de inspecteurs:

- De mogelijk onvoldoende schoolresultaten in de toekomst door de mogelijk te positieve beoordeling van leerlingen afgelopen schooljaar.
- De uitval van praktijkvakken.
- Brugklasleerlingen van dit jaar die mogelijk niet in het juiste niveau geplaatst zijn, doordat de cito-eindtoets niet meegenomen kon worden bij het schooladvies afgelopen schooljaar.
- De onzekerheid bij scholen en schoolbesturen over de toekomst: of bijvoorbeeld dit jaar wel de centrale eindexamens zullen doorgaan. Gerelateerd aan deze onzekerheid noemt een inspecteur dat veel scholen en besturen niet tevreden waren over de communicatie vanuit OCW over de coronacrisis, RIVM-maatregelen en bijbehorende gevolgen voor de organisatie van het onderwijs.

4 Speciaal onderwijs en opdc's

4.1 Onderwijsproces

De scholen in het speciaal onderwijs zijn slechts twee maanden gesloten geweest vanaf het moment dat de *lockdown* in maart werd aangekondigd. Vanaf mei/juni zijn de reguliere lessen weer begonnen in het speciaal onderwijs; in het voortgezet speciaal onderwijs is er sprake van een 50/50-verdeling tussen fysiek en digitaal onderwijs.

4.1.1 Zicht op de kwaliteit van het onderwijsproces

Vershil tussen uitstroomprofielen

Met betrekking tot de onderwijsprocessen geven de inspecteurs aan dat het van belang is om een onderscheid te maken tussen de verschillende uitstroomprofielen om een kloppend beeld van de kwaliteit van het speciaal onderwijs te schetsen vanaf medio maart. De mate waarin onderwijs op afstand mogelijk is, wordt namelijk beïnvloed door de (on)mogelijkheden van de doelgroep, die varieert van ernstig meervoudig beperkte leerlingen tot leerlingen die voorbereid worden op reguliere examens. De invloed van de covid-19-maatregelen op de onderwijsprocessen varieert dan ook per subgroep.

Het is daarnaast volgens de inspecteurs lastig te bepalen wat het effect van de tijdelijke sluiting is geweest op het onderwijsproces van leerlingen, omdat ook de onderwijsprocessen in het speciaal onderwijs in beginsel afwijken van de onderwijsprocessen in het regulier onderwijs. Er was sprake van wisselende signalen van scholen: sommige hadden moeite met het voortzetten van effectief onderwijs door middel van afstandsonderwijs, terwijl andere aangaven dat leerlingen gebaat waren bij de rust die thuisonderwijs kan bieden, waardoor zij sneller door de lesstof heen gingen. Wel stelt één van de inspecteurs dat onderwijsprocessen in ieder geval niet tot de resultaten hebben geleid die in de oorspronkelijke setting bereikt zouden zijn. De anderen zijn het hiermee eens.

4.1.2 Inrichting van het onderwijs

In de periode van het afstandsonderwijs is aanvankelijk de nadruk gelegd op herhaling, waarna getracht werd ook nieuwe stof te implementeren in de lessen. Scholen hebben hierbij aangegeven dat de lessen voor basisvakken als taal en rekenen doorgaans zonder al te veel problemen hebben kunnen plaatsvinden. De invulling van andere lessen was daarentegen grotendeels afhankelijk van de bijdrage die ouders konden leveren om de doelen van hun kind te kunnen behalen.

Voornamelijk volgend in plaats van planmatig lesaanbod

Hoewel scholen aanvankelijk een pas op de plaats maakten toen de eerste *lockdown* werd aangekondigd, hebben zij hun lesaanbod vervolgens zo snel mogelijk weer proberen op te pakken. Dit betrof echter met name de cognitief inhoudelijke lessen. Sindsdien wordt er volgens de inspecteurs 'volgend' in plaats van planmatig omgegaan met het lesaanbod, wat betekent dat met slechts kleine stapjes vooruit wordt gepland als het gaat om lesactiviteiten of volgende stappen in een methode. Het idee dat toegewerkt wordt naar het behalen van een overkoepelend doel waarvan de voortgang tussentijds geëvalueerd wordt, lijkt te zijn losgelaten.

Examenleerlingen in het vso

In het voortgezet speciaal onderwijs zijn de leerlingen die examen moesten doen sinds maart zo veel mogelijk bediend zoals dat in de reguliere setting het geval zou zijn geweest. Hoewel het centraal eindexamen niet doorging, dienden de schoolexamens namelijk wel doorgang te vinden en scholen hebben de nodige inspanningen geleverd om leerlingen deze examens zo goed mogelijk te kunnen laten maken, door intensieve begeleiding te geven. In de focusgroep wordt aangegeven dat de prestaties van de examenkandidaten niet afwijken van de resultaten van eerdere jaren.

Onderwijs aan leerlingen met auditieve en/of visuele beperkingen

De clusters 1 en 2 van het speciaal onderwijs (leerlingen met auditieve en/of visuele beperkingen) staan bekend om een verre ontwikkeling op het gebied van digitale werkvormen, omdat technologie een compenserende werking kan hebben voor slechtziende en voor slechthorende kinderen. Het onderwijs voor deze doelgroep heeft dan ook vrijwel probleemloos voortgang kunnen vinden gedurende de periode van de *lockdown* en daarna.

Onderwijs op locatie gedurende de *lockdown*

Bij aanvang van de *lockdown*-periode in maart waren scholen en besturen terughoudend met de opvang van leerlingen op de onderwijslocatie, maar bij de tweede ronde van gesprekken in het kader van de covid-19-monitor bleek dat het aantal leerlingen dat naar school kwam geleidelijk toenam. Dit had enerzijds te maken met het gegeven dat ouders weer moesten gaan werken, maar ook met het gegeven dat leerlingen zich eenzaam voelden, of thuis niet langer tot leren kwamen. In de huidige situatie (november) krijgen leerlingen in het speciaal onderwijs gemiddeld twee tot drie dagen per week les op locatie.

4.1.3 Gevolgen voor leraren en leerlingen

Leerlingen met uitstroomprofiel arbeidsmarkt

Een doelgroep in het speciaal onderwijs die in het bijzonder te lijden heeft onder de gevolgen van covid-19 zijn de leerlingen met uitstroomprofiel arbeidsmarkt, omdat hun stagetrajecten niet door konden gaan, of omdat de voortgang bij de praktijkvakken stagneerde vanwege de beperkte groeps grootte die door de anderhalve-metermaatregel werd voorgeschreven. Ook hebben verschillende scholen personen van buiten de school geweerd, terwijl bij praktijkvakken de lesinhoud regelmatig wordt ingevuld door externe personen. De activiteiten die in praktijklessen aan bod komen, kunnen bovendien niet digitaal worden aangeboden, omdat leerlingen die tot deze doelgroep behoren bij uitstek leren in de praktijk. Het digitale lesaanbod dat er wel was voor deze leerlingen, leek dan ook niet gericht te zijn op arbeidsgerichte vaardigheden en werknemersvaardigheden.

Leerlingen met een stoornis in het autistisch spectrum

Voor leerlingen in het speciaal onderwijs die een vorm van autisme hebben, heeft het aangepaste onderwijs na de *lockdown* veelal tot positieve leerresultaten geleid, zo is een van de inspecteurs gebleken. Door gehalveerde groeps groottes was er een hogere mate van taakgerichtheid en kon de lesinhoud veel effectiever worden overgebracht, aldus docenten.

Hoge werkdruk bij leraren

De onderwijsinspecteurs geven aan dat veel leraren met een hoge werkdruk kampen. Hoewel het enthousiasme onder schoolleiders en leraren hoog was om het afstandsonderwijs op te

starten, heeft dit de nodige tijd en energie gekost. Ook het uitvallen van collega's heeft geleid tot verhoogde werkdruk.

Er is volgens de inspecteurs in het bijzonder sprake van een verhoogde werkdruk bij leraren die onderwijs geven aan leerlingen met uitstroomprofiel arbeidsmarkt van wie het stagetraject geen doorgang kon vinden. Als alternatief voor de stage dienen deze leerlingen lessen te volgen in de klas, waardoor het lesprogramma onder druk komt te staan. Dit niet enkel omdat de groepsgrootte toeneemt, maar ook omdat er sprake is van demotivatie om theoretische lessen te volgen bij deze leerlingen.

4.1.4 Goede initiatieven, kansen en risico's

De inspecteurs noemden de volgende risico's:

- Verhoogde werkdruk door personeelstekort: Over het algemeen wordt het personeelstekort als een uitdaging gezien voor alle scholen in het speciaal onderwijs. Dit bemoeilijkt het ontwikkelen van een curriculum voor hybride onderwijs waarmee de ontwikkeling van leerlingen geborgd kan worden.
- Gebrek aan stageplaatsen: De invulling van stagetrajecten vormt eveneens een uitdaging. Dat geldt zowel voor groepsstages als voor individuele stages. Dit is van negatieve invloed op de uitstroom van leerlingen met als uitstroomprofiel arbeidsmarkt. Een alternatief bieden voor praktijkstages is bovendien niet tot nauwelijks mogelijk, omdat werknemersvaardigheden per definitie in de praktijk geoefend moeten worden.
- Concurrentie om stageplaatsen: Als stageplekken weer worden opengesteld, bestaat het risico dat leerlingen uit het reguliere mbo voorrang krijgen boven vso-leerlingen. Hierdoor kunnen vso-leerlingen mogelijk niet uitstromen en neemt de druk op vso-scholen toe, met een stijging van het aantal incidenten tot gevolg. Het is dan ook van belang om oog te hebben voor het extra nadeel dat vso- en praktijkleerlingen zullen hebben bij stageplaatsingen. Er dient voorkomen te worden dat deze doelgroep onderbelicht raakt.
- Uitstroom van vso-leerlingen naar mbo: De uitstroom van vso-leerlingen naar een mbo-opleiding wordt tevens in negatieve zin beïnvloed door de maatregelen die getroffen moeten worden in het kader van covid-19, omdat zij door het afstandsonderwijs niet voldoende intensief ondersteund kunnen worden.
- Verlenging van vso-trajecten: Een ander knelpunt is de verlenging van de vso-trajecten van leerlingen met als uitstroomprofiel arbeidsmatige dagbesteding. Wettelijk is bepaald dat deze leerlingen tot een leeftijd van 20 jaar op een vso-school mogen zitten. De huidige situatie kan echter vragen om een verlenging van deze periode. Bij de Inspectie van het Onderwijs ligt dan ook de taak om oog te hebben voor het risico dat bestaat bij deze doelgroep en hier rekening mee te houden bij het verstrekken van toelaatbaarheidsverklaringen (TLV's).

De volgende initiatieven worden gemeld:

- Er worden door samenwerkingsverbanden verschillende activiteiten ondernomen om een oplossing te vinden voor het tekort aan stageplekken.
- Scholen zijn sinds het begin van dit schooljaar bezig om de cyclus met betrekking tot toetsing en het meten van onderwijsresultaten in kaart te brengen en om de achterstand die er is weg te werken. Het is lastig in te schatten welke tijd nodig is om tot betrouwbare metingen van onderwijsresultaten te komen, omdat het verloop van de komende maanden onvoorspelbaar zal zijn.

4.2 Onderwijsklimaat

4.2.1 Zicht op de kwaliteit van het onderwijsklimaat

Het is niet eenvoudig om een algemeen beeld van het onderwijsklimaat in het speciaal onderwijs te schetsen, omdat de thuissituatie van leerlingen en de rol van de ouders erg van invloed zijn op hun persoonlijke leeromgeving. Er is sprake van veel individuele verschillen, uiteenlopend van ouders bij wie een hoge mate van betrokkenheid bij het onderwijs bestaat tot gezinnen met een relatief lage economische status en een laag opleidingsniveau van ouders in achterstandswijken waar 'schrijnende' situaties kunnen ontstaan. Echter, indien een school op de hoogte was van een onveilige thuissituatie, werden inspanningen geleverd om deze leerlingen zo veel mogelijk op de onderwijslocatie les te geven.

Zicht op en contact met leerlingen onderhouden

De scholen voor speciaal onderwijs hebben actief zicht proberen te krijgen en te houden op de mate waarin leerlingen tijdens de *lockdown* thuis een ordelijke, maar ook veilige leeromgeving hadden. Er werden bijvoorbeeld videogesprekken met leerlingen en ouders gevoerd om de thuissituatie in beeld te krijgen, wat bij zorgelijke of twijfelachtige gevallen aanleiding gaf tot een bezoek aan huis. Ook werd door scholen op multidisciplinair niveau actief samengewerkt met hulpverlening om voldoende zicht op het welzijn van leerlingen te behouden.

4.2.2 Gevolgen voor leraren en leerlingen

Beperkte ontwikkeling van sociaalemotionele competenties

In het speciaal onderwijs ligt in het algemeen de nadruk op de ontwikkeling van sociale en emotionele competenties van leerlingen, zo geven de inspecteurs aan. Zij wijzen erop dat deze ontwikkeling slechts moeizaam op afstand en/of digitaal is te realiseren. Het uitvallen van leraren en een gebrek aan zicht op de leerontwikkeling zijn een groeiende zorg voor leerlingen in het huidige schooljaar, omdat zij enerzijds onvoldoende begeleiding krijgen en anderzijds moeite hebben met de onrust en onduidelijkheid die veroorzaakt wordt binnen de school door het uitvallen van leraren. De structuur en regelmaat die voor de sociaalemotionele ontwikkeling van de gemiddelde leerling in het speciaal onderwijs erg belangrijk zijn, vallen hierdoor (deels) weg.

Zorgen om werkpatronen van leerlingen

Zorgen ontstonden niet zozeer over de kwaliteit en inhoud van opdrachten die leerlingen tijdens de *lockdown* thuis maakten, maar om de wijze waarop deze werden aangeleverd. In de praktijk bleek dat leerlingen soms opdrachten om middernacht inleverden, terwijl anderen dit 's middags deden. Er was bij de scholen niet altijd tijdig zicht op dergelijke afwijkende patronen. Bovendien pasten docenten zich regelmatig aan het patroon van de leerling aan, wat als een onwenselijk effect werd benoemd door de onderwijsinstellingen.

Intensivering van contact met ouders en leerlingen

De intensivering van het contact met ouders en leerlingen wordt door scholen als een positief effect van covid-19 beschouwd. Diverse scholen hebben aangegeven om ook in de toekomst, indien er weer sprake is van een reguliere onderwijssetting, regelmatig videogesprekken met leerlingen te willen blijven voeren buiten schooltijd, omdat deze gesprekken tot meer inzicht in het welzijn en de thuissituatie van leerlingen leiden.

4.2.3 Goede initiatieven, kansen en risico's

De inspecteurs gaven één voorbeeld van een goed initiatief: Een van de besturen werkte met een dashboard waarop de situatie van de individuele leerlingen op kleur werd ingedeeld, waarbij rood betekende dat hulp vanuit diverse disciplines (jeugdzorg, wijkteams) nodig was en dat het beter was om een leerling op school op te vangen.

4.3 Randvoorwaarden en kwaliteitszorg

4.3.1 Zicht op de randvoorwaarden en kwaliteitszorg

Beperkt zicht op ontwikkeling

De algemene indruk bij de inspecteurs is dat scholen voor speciaal onderwijs ook na de *lockdown* slechts in beperkte mate bezig zijn met de evaluatie van de onderwijskwaliteit en niet tot nauwelijks risicoanalyses uitvoeren. Scholen hebben volgens de inspecteurs wel oog voor de onderwijsresultaten op korte termijn, maar het lijkt erop dat er onvoldoende zicht is op de ontwikkeling van de leerlingen op de langere termijn.

Reactief in plaats van proactief

Er wordt volgens de inspecteurs door scholen met name reactief in plaats van proactief gehandeld. De focus ligt vooral op de waarborging van onderwijskwaliteit in het nu, en dat kan in sommige gevallen, als gevolg van het personeelstekort, van dag tot dag gaan. Met name kleine scholen of eenpitters die voorafgaand aan covid-19 al kampten met een gebrek aan leerkrachten, richten de energie met name op de onderwijskwaliteit in de huidige situatie. Volgens de inspecteurs ontbreekt bij de scholen voor speciaal onderwijs vooralsnog een duidelijke visie op afstandsonderwijs. Wel zijn er, met name na de zomervakantie, door scholen ideeën opgedaan over de vormgeving van alternatieve onderwijsvormen en zijn scholen bezig met het opstellen van protocollen om de onderwijsprocessen doorgang te kunnen laten vinden.

Beschikbaarheid materialen voor afstandsonderwijs

Er zijn bij de onderwijsinspecteurs geen signalen van scholen geweest over problemen met (de beschikbaarheid van) ICT-middelen en –ondersteuning die nodig zijn voor het bieden van afstandsonderwijs.

4.3.2 Gevolgen voor leraren en leerlingen

Het van benodigde materialen en ondersteuning voorzien van leerlingen

Verschillende scholen hebben veel aandacht besteed aan het bieden van technische middelen aan leerlingen om mogelijk te maken dat zij digitaal onderwijs volgen. Bij de leerlingen met een ernstige meervoudige beperking is daarnaast veel energie gestoken in het instrueren van ouders, omdat zij de schoolopdrachten aan hun kind moesten overbrengen. In bijzondere gevallen kregen ouders tijdens de sluiting van de scholen zelfs advies 'aan de deur' om te waarborgen dat zij over voldoende kennis en middelen beschikten om schoolopdrachten met hun kinderen te kunnen maken.

4.3.3 Goede initiatieven, kansen en risico's

De inspecteurs noemen de volgende goede initiatieven:

- Ontwikkeling van een kwaliteitskaart: Een van de besturen voor speciaal onderwijs is bezig met de ontwikkeling van de zogenoemde 'kwaliteitskaart' om de huidige onderwijssituatie te kunnen evalueren en om richtlijnen op te stellen voor de beoordeling van de kwaliteit van afstandsonderwijs.
- Het opzetten van coronatestlocaties: Grotere schoolbesturen hebben sneltestlocaties opgezet om personeel zo snel mogelijk te kunnen laten testen.
- Het stimuleren van de ontwikkeling van onderwijsteams: Sommige besturen hebben webinars georganiseerd ter stimulering van de ontwikkeling van onderwijsteams, vanwege studiedagen die geen doorgang konden vinden.

Er worden ook risico's genoemd:

- De algemene indruk bij de inspecteurs is dat activiteiten in het kader van onderwijskwaliteit beperkt zijn en met name bestaan uit de onderlinge uitwisseling van ervaringen tussen scholen, bijvoorbeeld over hoe leerlingen bij de les gehouden kunnen worden.
- Een ander risico is dat er scholen zijn die geen (extra) inspanningen hebben geleverd om de ontwikkeling van hun personeel aan te moedigen.

4.4 Onderwijsresultaten en het meten daarvan

4.4.1 Zicht op onderwijsresultaten en het meten daarvan

Zorgen om zicht op ontwikkeling van leerlingen

De resultaten van de covid-19-monitor tot nu toe hebben geleid tot het beeld dat er in het algemeen bij alle onderwijstypen in het (voortgezet) speciaal onderwijs bezorgdheid ontstaat over het zicht dat er is op de ontwikkeling en het welzijn van leerlingen. De zorg bestaat dat leerlingen zich misschien groot houden, waardoor een eventuele achterstand of een ineffektieve leeromgeving niet tijdig in beeld komt. Dit leidt tot de verwachting dat de instroom op opdc's het komende jaar zal afnemen, maar dat de doorstroom naar het voortgezet speciaal onderwijs zal stijgen vanwege een verhoogde uitval in het regulier onderwijs. Hoewel deze zorg door de samenwerkingsverbanden met de schoolbesturen wordt besproken en opdc's reeds rekening houden met hun opvangcapaciteit, zou volgens een van de inspecteurs een vierde ronde van de monitor zinvol zijn om in kaart te brengen of deze hypothese juist is.

Terugkoppeling van onderwijsresultaten

De inspecteurs stellen dat de focus bij de scholen voor speciaal onderwijs in de afgelopen periode over het algemeen niet lag op de vraag of leerlingen de gewenste ontwikkeling op hun leerlijn doorliepen en dat scholen tevens geen realistische inschatting konden maken van de voortgang van de leerlingen. De terugkoppeling van onderwijsresultaten varieerde sterk onder de scholen en was afhankelijk van de mate waarin scholen actief inspanningen leverden om deze terugkoppeling te maken. Bij digitale opdrachten vond er automatisch een terugkoppeling van het resultaat aan de school plaats. Bij leerlingen met een (meervoudige) beperking lag de nadruk niet op *wat* er geproduceerd werd, maar *dat* er iets werd afgeleverd.

Gebrek aan adequate toetsingsmiddelen onderwijsresultaten

De schooldirecteuren die zijn geïnterviewd in het kader van de covid-19-monitor toonden zich volgens de inspecteurs in eerste instantie optimistisch over de onderwijsresultaten. Verdiepende vragen maakten echter duidelijk dat de zorgvuldigheid waarmee resultaten voorheen werden gemeten over het algemeen niet van toepassing is in de periode vanaf maart 2020. Dit vermoeden bestaat met name bij scholen voor speciaal onderwijs waarvan de meeste leerlingen uitstromen richting vervolgonderwijs. Hoewel aan de hand van examens en bepaalde toetsen getracht is onderwijsresultaten in kaart te brengen, hebben deze scholen volgens de inspecteurs niet dezelfde inspanningen verricht om tot de evaluatie van de prestaties van leerlingen te komen als in een reguliere situatie het geval zou zijn geweest. Het beeld van de onderwijsresultaten is met name subjectief omdat er niet met voldoende objectieve maatstaven is getoetst om dit te kunnen onderbouwen.

Er wordt in de focusgroep ook op gewezen dat de doelgroep van het speciaal onderwijs zodanig gedifferentieerd is dat er, los van covid-19, geen eenduidige methode is om de onderwijsresultaten van de gehele populatie op eenzelfde manier te meten. De ontwikkeling van leerlingen verschilt per individu, evenals het uitstrooprofiel. Het in beeld brengen van onderwijsresultaten is in het speciaal onderwijs dus doorgaans al niet eenvoudig. Scholen geven bij inspecteurs aan moeite te hebben met de verantwoording van de onderwijsresultaten, met name als het gaat om de resultaten van leerlingen die uitstromen naar vervolgonderwijs.

4.4.2 Gevolgen voor leerlingen en leraren

Geen duidelijk zicht op sociaalemotionele ontwikkeling

Het is voor scholen niet eenvoudig om inzicht te krijgen in de invloed van afstandsonderwijs en hybride onderwijsvormen op de sociaalemotionele ontwikkeling van leerlingen. De instrumenten om dit te meten, leiden in beginsel doorgaans al tot een subjectief beeld. Hoewel het vermoeden bestaat dat er sprake is van een achterstand bij het merendeel van de scholen als het gaat om sociaalemotionele ontwikkeling van leerlingen, lijken scholen niet te weten hoe zij dit probleem kunnen oplossen.

Ook kunnen 'onzichtbare' factoren van invloed zijn op de sociaalemotionele ontwikkeling van leerlingen, zoals eventuele ziekte van naasten en de invloed van een afwijkende lesomgeving op de onderwijsprestaties. Bovendien is er tijd nodig om te bepalen wat de invloed van de veranderende randvoorwaarden is geweest op de ontwikkeling van leerlingen.

4.4.3 Goede initiatieven, kansen en risico's

Als risico wordt in de focusgroep genoemd dat scholen het niveau van toetsen zouden kunnen aanpassen, omdat er door covid-19 minder adequate ondersteuning kon worden gegeven. Dat zou het beeld van de onderwijskwaliteit vertekenen in vergelijking tot eerdere jaren.

4.5 Orthopedagogisch-didactische centra (opdc's)

Noot vooraf

Aan de focusgroep nam één inspecteur deel die in het kader van het toezicht contact hield met opdc's. Opdc's maken geen deel uit van het speciaal onderwijs, maar vormen een specialistische voorziening binnen het regulier onderwijs. Reguliere groepslessen (op vakniveau) worden niet

gegeven op opdc's; leerlingen werken aan hun eigen pakketten op basis van het aanbod van de school waar zij ingeschreven staan. De leerlingen worden begeleid door de docenten van het opdc waar zij verblijven. Deze docenten ondersteunen leerlingen bij het onderwijsprogramma dat door de school van herkomst wordt aangeleverd. Gelijktijdig werken leerlingen aan (individuele) sociaal-emotionele doelen om de voorwaarden te creëren waaronder zij (effectief) kunnen leren. Dit laatste is het voornaamste doel van hun verblijf.

4.5.1 Onderwijsprocessen

Profijt van snelle (door)ontwikkeling van online lesaanbod

De opdc's hebben aangegeven dat zij gedurende de periode dat het onderwijs op afstand plaatsvond profijt hadden van het gegeven dat lessen online plaatsvonden. De digitalisering van het onderwijs is (tijdelijk) van positieve invloed geweest op het snel beschikbaar komen van het onderwijsaanbod voor de leerlingen op opdc's, omdat het niveau van het onderwijs in aanzienlijk korte tijd is gestegen vanwege de aandacht die er was voor de ontwikkeling van digitaal lesmateriaal. Echter, sinds het nieuwe schooljaar is de aandacht in het regulier onderwijs voor de kwaliteit van het digitale onderwijs volgens de inspecteur die zich met de opdc's bezighoudt aanzienlijk verminderd, met als gevolg dat leerlingen lesschema's en lesmaterialen niet altijd op tijd krijgen. Hoewel de kansen met betrekking tot digitaal onderwijs voor opdc-leerlingen aan het licht kwamen, zijn de verworvenheden niet op ieder opdc blijvend gebleken.

Invloed van covid-19 op opdc's

De gevolgen van covid-19 en de maatregelen die getroffen dienen te worden in het regulier primair en voortgezet onderwijs, waaronder uitval van docenten en lesuitval, gelden tevens voor de opdc's. Echter, de gevolgen waren minder groot dan in het regulier onderwijs. Het samenvoegen van groepen was op de opdc's eenvoudiger vanwege de (vaak) beperkte groepsgrootte. Ook konden leerlingen relatief snel naar thuisonderwijs begeleid worden, omdat zij werken met (individuele) onderwijsprogramma's op maat. Voor de optie van thuisonderwijs kiezen de meeste opdc's niet, omdat de leerlingen met name vanwege de sociaal-emotionele doelen op de locatie het beste af zijn.

4.5.2 Onderwijsklimaat

Hoewel de meeste opdc's bij het begin van de *lockdown* in maart enkele weken gesloten zijn geweest, is het onderwijs op locatie zo snel mogelijk weer hervat; vaak sneller dan in het regulier onderwijs. Er is nauw contact onderhouden met ouders om voldoende zicht te houden op de thuissituatie van leerlingen en indien twijfel bestond over de veiligheid, zijn inspanningen geleverd om die leerlingen naar school te krijgen. De hoeveelheid onderwijstijd die leerlingen doorbrengen op opdc's wordt aangepast aan hun individuele behoeften. Dit is echter overeenkomstig aan de reguliere gang van zaken op opdc's. Uit de gesprekken die met teamleiders van de opdc's gevoerd zijn, is bij de inspecteur niet de indruk ontstaan dat de werkdruk voor leraren significant is toegenomen.

4.5.3 Randvoorwaarden

Problemen ontstonden bij opdc's als gevolg van (het gebrek aan) beschikbare jeugdhulp om de afgesproken pedagogische ondersteuning te bieden. Jeugdhulpvoorzieningen waren met name in de eerste periode van de *lockdown* gesloten en hierdoor veel minder goed beschikbaar dan voorheen. Daardoor kreeg niet iedereen de pedagogische ondersteuning die nodig was,

waardoor de ontwikkeling van sommige leerlingen vertraging opliep en zij soms een langere periode dan gepland op het opdc verbleven. Vanwege dit tekort aan hulpverlening nam de druk op opdc's toe.

4.5.4 Onderwijsresultaten en het meten daarvan

De doelgroep van opdc's bestaat over het algemeen uit leerlingen die vanwege gedragsproblematiek tijdelijk geen regulier onderwijs kunnen volgen. Meestal is (extra) ondersteuning op de vakinhoud ondergeschikt. De opdc's hebben wettelijk niet de taak om de resultaten van deze leerlingen bij te houden. Dit ligt bij de school van inschrijving. De opdc's hebben op vakinhoudelijk gebied een meer faciliterende rol, dat wil zeggen dat mogelijk wordt gemaakt dat leerlingen kunnen studeren, vragen kunnen stellen en bijvoorbeeld een toets kunnen maken. Het beeld naar aanleiding van de afgenomen interviews is dat op didactisch gebied deze leerlingen in opdc's geen afwijkende resultaten hadden in vergelijking tot leerlingen uit het regulier onderwijs. Met betrekking tot vakoverstijgende vaardigheden bleken leerlingen die normaalgesproken hinder ondervinden van de aanwezigheid van medeleerlingen, nu beter te presteren bij afstandsonderwijs.

5 Middelbaar beroepsonderwijs

5.1 Onderwijsproces

5.1.1 Zicht op kwaliteit van het onderwijsproces

De inspecteurs geven aan dat er sinds de sluiting van de instellingen in maart 2020 contact is geweest met zowel bekostigde als niet-bekostigde mbo-instellingen. Dit contact vond met name plaats op initiatief van de onderwijsinspecteurs en in beperkte mate op initiatief van onderwijsinstellingen zelf. Uit de twee focusgroepen over het mbo komt het beeld naar voren dat de invloed van de maatregelen in verband met covid-19 op de onderwijsprocessen en op de kwaliteit van het onderwijs per onderwijsinstelling varieert. In één van de focusgroepen wordt erop gewezen dat niet of nauwelijks is vast te stellen wat de daadwerkelijke kwaliteit van het onderwijs sinds medio maart 2020 is geweest, omdat er geen lesobservaties hebben plaatsgevonden. In verband hiermee wordt aangegeven dat de Inspectie van het Onderwijs risicoanalyses baseert op de gesprekken die zijn gevoerd met zowel studenten als vertegenwoordigers van onderwijsinstellingen en erop vertrouwt dat het daaruit verkregen beeld representatief is voor de daadwerkelijke stand van zaken.

Hoewel studenten in het algemeen respect hebben voor de inspanningen die docenten leveren om afstandsonderwijs te verzorgen, zijn er ook klachten over de kwaliteit van dat onderwijs. Sommige studenten vinden dat het onderwijs dat zij vóór de zomervakantie kregen niet op het gewenste niveau was, terwijl zij wel het volledige bedrag aan collegegeld hebben moeten betalen.

5.1.2 Inrichting van het onderwijs

Onderwijs op locatie

Hoewel schoolbesturen kaders scheppen waarbinnen het onderwijs plaats dient te vinden, is de ervaring van de onderwijsinspecteurs dat onderwijsteams een hoge mate van vrijheid krijgen om het lesprogramma vorm te geven. Ze hebben hierbij als gevolg van de coronacrisis onder andere gekozen voor hybride onderwijsvormen, waarbij lessen gelijktijdig op locatie plaatsvinden en via internet op afstand gevolgd kunnen worden.

Uit gesprekken die onderwijsinspecteurs in het kader van de covid-19-monitor hebben gevoerd, is gebleken dat het sterk per onderwijsinstelling, maar ook per opleiding, verschilt in welke mate vóór de zomervakantie onderwijs op locatie aangeboden werd. Op sommige scholen konden studenten in groepjes van beperkte omvang lessen volgen, terwijl andere onderwijsinstellingen het lesaanbod zo goed als volledig gedigitaliseerd hadden.

In één van de focusgroepen is de algemene indruk dat scholen na de zomervakantie de onderwijslocatie zodanig hebben ingericht dat er, met behoud van de voorgeschreven anderhalve meter afstand, zoveel mogelijk lessen op locatie plaats kunnen vinden. Er worden schema's gehanteerd om de maximale groeps grootte niet te overschrijden, waarbij studenten afwisselend naar school kunnen komen. De mate waarin onderwijsinstellingen de anderhalve meter kunnen waarborgen, is afhankelijk van de beschikbare ruimte in een gebouw. Kleinere onderwijsinstellingen

hebben dan ook doorgaans meer moeite met het organiseren van onderwijs op locatie dan grotere scholen.

Beroepspraktijkvorming

Een belangrijk probleem dat het gevolg is van de beperkingen in verband met covid-19, is een tekort aan plaatsen in de beroepspraktijkvorming (bpv). Inspecteurs signaleren dat het voor scholen een zoektocht is om oplossingen te vinden voor dat tekort aan stageplaatsen. Hiervoor zijn verschillende alternatieven bedacht (zie paragraaf 5.1.5). Er zijn echter ook opleidingen waar het niet tot nauwelijks mogelijk is om een vervangende beroepsgerichte activiteit te realiseren. Bovendien blijft het volgens inspecteurs de vraag in hoeverre opdrachten gelijkwaardig zijn aan de oorspronkelijke doelstellingen van de bpv. Hetzelfde geldt voor stages die wel doorgang kunnen vinden: de kanttekening kan gemaakt worden dat de leereffecten van deze stages niet gelijkwaardig zijn aan de effecten van stages in een reguliere situatie, in het bijzonder als het gaat om werknemersvaardigheden. Dit is bijvoorbeeld van toepassing op hotelopleidingen, waarbij het aantal gasten dat bediend wordt aanzienlijk lager is, maar bijvoorbeeld ook op hrm-opleidingen waarbij studenten vanuit huis werken in plaats van op kantoor. Daarnaast is het vrijwel onmogelijk om een gelijkwaardig alternatief te vinden voor studies met een internationale stage en is er relatief weinig begeleidingscapaciteit binnen de zorg. Eén van de deelnemers wijst erop dat de vervangende stages en activiteiten voor administratieve en facilitaire opleidingen ook niet altijd gelijkwaardig zijn aan wat er vóór de coronacrisis werd aangeboden.

5.1.3 Gevolgen voor docenten

Als er onderwijs op afstand wordt gegeven, speelt de mate waarin docenten bedreven zijn in het verzorgen van online onderwijs en in het op afstand begeleiden van studenten een belangrijke rol. Deze mate van bedrevenheid, die van invloed is op de motivatie van studenten, varieert onder docenten en maakt dat didactisch handelen bij afstandsonderwijs volgens een aantal inspecteurs bij veel onderwijsteams een ontwikkelpunt is.

5.1.4 Gevolgen voor studenten

Focus op eerstejaars- en laatstejaarsstudenten

In een van de focusgroepen is aangegeven dat er vanaf medio maart in mbo-instellingen extra inspanningen zijn geleverd om de examens van laatstejaarsstudenten doorgang te laten vinden en om te voorkomen dat eerstejaarsstudenten uit zouden vallen. Dit heeft geleid tot een andere groep studenten die extra zorg behoeft in het lopende studiejaar (2020/21): de voormalige tweedejaarsstudenten die hierdoor vertraging hebben opgelopen. Studenten van die jaargang hebben zorgen geuit over het verdere verloop van hun opleiding, over de bekostiging van hun studie als zij vertraging hebben opgelopen en over het oplopende tekort aan plaatsen voor beroepspraktijkvorming.

In de tweede focusgroep werd gesteld dat er vooral zorgen zijn om het komende cohort, vanwege het gebrek aan structureel goed onderwijs dat studenten vorig studiejaar (2019/20) hebben gekregen. Hierdoor is het volgens de inspecteurs voor studenten moeilijker om het vereiste niveau te bereiken.

Invloed van onderwijsvisie op onderwijsprocessen

Het onderwijsconcept dat een instelling reeds voorafgaand aan corona had, is van invloed op de mate waarin de onderwijsprocessen voortgang konden vinden en in hoeverre studenten effectief onderwijs konden volgen, zo is sommige inspecteurs gebleken. Studenten van opleidingen waarbij reeds een hoge mate van zelfstandigheid werd verwacht, gaven minder blijk van problemen met het volgen van het lesprogramma. Ook bbl-studenten merkten volgens deze inspecteurs over het algemeen weinig tot geen verschil in de kwaliteit van het onderwijs. Wel gaven sommigen aan dat bij aanvang van de *lockdown* de begeleiding minder diepgaand was, omdat onderwijsinstellingen de nadruk legden op de ondersteuning van kwetsbare doelgroepen.

Beroepspraktijkvorming

Inspecteurs hoorden van sommige studenten die een opleiding in de sector zorg volgen, dat zij veel meer en sneller leerden gedurende de periode van het afstandsonderwijs, doordat zij veel konden werken. Daarbij stellen inspecteurs echter de vraag in welke mate deze studenten gedurende hun stage ook daadwerkelijk *leren* en op adequate wijze begeleid worden, omdat ook praktijkbegeleiders door de huidige situatie kampen met een hoge werkdruk. Tevens bestond het risico dat studenten door de drukte op de werkvloer niet volledig beschikbaar waren voor het volgen van digitale theoretische lessen, wat van negatieve invloed kan zijn op de mate waarin zij succesvol studeren. Ook bleek dat er studenten zijn die tijdelijk zijn gestopt met hun opleiding in de sector zorg, omdat ze een baan kregen aangeboden, of omdat zij niet de juiste begeleiding ontvingen.

5.1.5 Goede initiatieven, kansen en risico's

Kansen voor 'blended learning'

Inspecteurs in een van de focusgroepen geven aan dat schoolbesturen en directies recent zijn begonnen om een visie op afstandsonderwijs te formuleren op basis van de opgedane ervaringen. De doorontwikkeling van het concept '*blended learning*' is volgens deze inspecteurs bij het merendeel van de onderwijsinstellingen onderdeel van het toekomstperspectief. Het aantrekken van meer personeel is echter problematisch, omdat er sprake is van krapte op de arbeidsmarkt. Inspecteurs in de andere focusgroep zagen dat de heersende visie onder schoolbesturen in het algemeen gericht was op schadebeperking en overleven in plaats van op vooruitblikken en het ontwikkelen van een toekomstplan. Inspecteurs in deze focusgroep zien echter dat grotere, professionelere schoolbesturen recent voorzichtig aan de slag zijn gegaan met het schetsen van het toekomstbeeld.

Tekort aan BPV-plaatsen

De inspecteurs hebben over verschillende initiatieven gehoord die zijn ondernomen om het tekort aan bpv-plaatsen in sommige sectoren van het mbo op te lossen. Sommige onderwijsinstellingen zijn voor stages uitgeweken naar plekken en oplossingen in andere sectoren dan waar de opleiding oorspronkelijk op gericht is. Daarnaast werden projecten en stagevervangende opdrachten aangeboden om het gebrek aan plaatsen op te lossen. Het onlangs verschenen servicedocument 5.0³ helpt bij het krijgen van zicht op wat op dat gebied mogelijk is. Met name voor de opleidingen in sectoren die momenteel stil liggen als gevolg van corona, zoals de horeca, is de verwachting dat het aantal beroepsgerichte activiteiten en initiatieven ter vervanging van een

3 Servicedocument mbo-aanpak coronavirus COVID-19, versie 5.0 d.d. 11 november 2020.

BPV-plek in de komende tijd zal toenemen. Als voorbeeld van een initiatief wordt een onderwijsinstelling genoemd die maaltijdboxen voor het personeel van de organisatie liet bereiden door studenten die een horecaopleiding volgen. Een ander initiatief is het afhuren van een hotel om studenten van diverse opleidingen werkervaring op te laten doen. Ook wordt een voorbeeld genoemd waarbij coronatestlocaties met beveiliging zijn opgezet, om studenten een stageplek te bieden.

Een andere oplossing die is toegepast, is de halvering van de stagetijd, zodat eenzelfde stageplek door twee studenten benut kan worden. De andere helft van de tijd wordt dan gebruikt om bijvoorbeeld ondernemersvaardigheden op te doen. Als studenten echter in de helft van de tijd een stage succesvol kunnen doorlopen, doet dit volgens inspecteurs de vraag rijzen of het inkorten van de stagetijd wellicht gehandhaafd kan blijven als er weer sprake is van een reguliere onderwijssituatie.

5.2 Onderwijsklimaat

5.2.1 Zicht op kwaliteit van het onderwijsklimaat

De school als leeromgeving

Uit gesprekken van inspecteurs met schoolleiders en schoolbesturen bleek dat er in een aantal gevallen een negatieve invloed van de maatregelen in verband met covid-19 merkbaar was op de mate waarin op school een rustige en stimulerende leeromgeving kon worden geboden. Door de combinatie van afstandsonderwijs en onderwijs op locatie, vaak in kleinere groepen dan gebruikelijk, boden onderwijsroosters niet langer een duidelijke structuur voor studenten. Bovendien waren er regelmatig wijzigingen in roosters door uitval van docenten. Soms vonden lessen plaats op alternatieve locaties binnen de school, zoals in kantines, en waren er beperktere mogelijkheden voor groepswork. Ook waren er beperkingen in het gebruik van gemeenschappelijke ruimtes in het schoolgebouw. Dat alles beïnvloedde het onderlinge sociale contact van studenten.

Aanvullende maatregelen voor kwetsbare doelgroepen

In een van de focusgroepen wordt erop gewezen dat het onderwijsklimaat per doelgroep en per onderwijsinstelling varieert. Regio's waar onderwijsinstellingen zijn gevestigd, zijn van invloed op de samenstelling van de studentenpopulatie en de mate waarin doelgroepen bediend worden die extra ondersteuning nodig hebben. Over het algemeen wordt door schoolbesturen wel de zorg geuit over studenten met een onveilige thuissituatie voor wie de onderwijsinstelling een 'veilige haven' is. Volgens inspecteurs hebben onderwijsinstellingen veel energie gestoken in de facilitering van voorzieningen voor kwetsbare groepen studenten, om te waarborgen dat zij niet uitvallen. Aanvullende maatregelen zoals het op de onderwijslocatie lesgeven waren vooral gericht op entree-studenten en soms ook op een deel van de studenten op mbo-2-niveau. In vrijwel alle teams probeerden docenten en coaches om zo veel mogelijk contact te onderhouden met deze studenten om hen betrokken te houden bij het onderwijs. In een van de focusgroepen wordt aangegeven dat met name de studenten met extra ondersteuningsbehoeften zich erg tevreden tonen over het onderwijs, omdat zij intensief begeleid werden.

In bepaalde regio's wordt door mbo-instellingen samengewerkt met gemeenten om een opvang voor kwetsbare jongeren te organiseren. Ook is er een hoge mate van betrokkenheid onder

docententeams om kwetsbare studenten zo goed als het kan te ondersteunen. In specifieke gevallen brengen docenten een bezoek aan de deur om een beeld te krijgen van de thuissituatie van studenten. In heel specifieke gevallen, bijvoorbeeld bij ernstige zorgen over de veiligheid van studenten, vonden er ook huisbezoeken plaats door coaches of werd contact gelegd met hulpverleners binnen of buiten de instelling.

Vavo

Onderwijsinstellingen hebben inspanningen geleverd om vavo-studenten ook na medio maart zoveel mogelijk op locatie les te kunnen geven, om te waarborgen dat zij hun continuïteit van onderwijs behielden en succesvol hun diploma zouden kunnen halen.

5.2.2 Gevolgen voor docenten

Werkdruk

Docenten hebben aangegeven dat de keuze voor hybride onderwijsvormen tot een uitdaging leidde, omdat zij dan twee groepen tegelijk moeten bedienen. Ook zijn er docententeams die besloten hebben om extra lessen te draaien, waardoor hun werkdruk, in combinatie met de extra voorbereidingen die nodig zijn voor deze lessen, stijgt. Daarnaast is de begeleiding van studenten door afstandsonderwijs niet langer aan schooltijden gebonden, met als gevolg dat docenten continu 'aan' staan. Schoolbesturen hebben aangegeven zich dan ook veel zorgen te maken over de gevolgen van deze werkdruk op de lange termijn. Ook leidde de (verregaande) ondersteuning van studenten in een kwetsbare situatie, in sommige gevallen ook tot huisbezoek leidend, tot extra werkdruk.

Een positief gevolg van de aandacht voor online activiteiten, is dat scholen in een relatief groot spreidingsgebied online vaker onderling contact hebben, omdat er geen rekening gehouden hoeft te worden met reistijd en de praktische organisatieaspecten van een overleg.

5.2.3 Gevolgen voor studenten

Ervaringen met afstandsonderwijs

De ervaringen met afstandsonderwijs verschillen onder studenten, zo hebben de onderwijsinspecteurs ervaren. Sommige studenten geven aan het contact met medestudenten en docenten te missen, terwijl anderen het juist prettig vinden om lessen vanuit huis te kunnen volgen. Wel kan algemeen gesteld worden dat het gebrek aan de interactie met docenten om bijvoorbeeld vragen te kunnen stellen volgens studenten een gemis is. Bovendien is er kritiek van studenten op de digitale vaardigheden van docenten. Over het geheel genomen stellen de inspecteurs dat er geen duidelijke verschillen optraden tussen niveaus, wat de gemotiveerdheid van studenten betreft.

Sociaal klimaat en niveaus

Zoals in paragraaf 5.2.1 is aangegeven, hadden verschillende ontwikkelingen in verband met het gebruik van ruimtes en het invullen van de onderwijsroosters een negatieve invloed op het sociale klimaat voor studenten. Ook kwam het voor dat online pesterijen het sociaal klimaat van studenten aantastten en zagen studenten doorgaans slechts een beperkt deel van hun klasgenoten indien zij op locatie onderwijs volgden.

Een ander aandachtspunt vormen de bezwaren die kwetsbare studenten kunnen hebben om naar school te komen. Zo kunnen studenten terughoudend zijn als zij worden verwacht op een locatie die voor hen onbekend is en als onveilig aanvoelt. Het is dan ook van belang om rekening te houden met de specifieke behoeften en belemmeringen die deze doelgroepen kunnen ervaren.

Hoewel er in eerste instantie zorgen waren om het betrokken houden bij het onderwijs van met name entree- en niveau-2-studenten, zijn er ook voorbeelden van studenten die gebaat waren bij de rust die ontstond door thuis onderwijs te kunnen volgen en geen les te hebben in een druk schoolgebouw. Voorwaarde was wel dat er een pedagogisch klimaat gecreëerd was waarbij zij intensief en strak begeleid werden vanuit de onderwijsinstelling.

Het hanteren van anderhalve meter op vmbo-mbo-scholen

Een extra aandachtspunt dat door inspecteurs wordt genoemd, is dat er scholen zijn waar mbo-studenten en vmbo-leerlingen les krijgen in hetzelfde gebouw. De vmbo-leerlingen hoeven volgens de richtlijnen geen anderhalve meter afstand te hanteren en mbo-studenten wel. Dit kan voor wrijving zorgen tussen vmbo-leerlingen en mbo-studenten. De mbo-studenten zijn bovendien soms verontwaardigd dat zij niet dagelijks naar de onderwijslocatie mogen komen, terwijl vmbo-leerlingen dat wel mogen.

5.2.4 Goede initiatieven, kansen en risico's

Verworvenheden met betrekking tot digitaal contact

Het onderhouden van contact op afstand met studenten heeft docenten in enkele gevallen meer inzicht geboden in de thuissituatie van studenten, wat verdieping kan aanbrengen in de gesprekken tussen mentor en student. Binnen de wens om onderwijs weer op locatie te gaan geven en fysieke contactmomenten te hebben, worden daarom tevens de mogelijkheden verkend van digitaal contact als aanvulling op of praktische vervanging van bijvoorbeeld stagegesprekken. Op deze manier kan tijd bespaard worden en kan frequenter contact met studenten plaatsvinden. Ook zijn scholen in krimpgebieden de mogelijkheden aan het verkennen om via afstandsonderwijs het lesaanbod op locaties uit te breiden.

Kwetsbare doelgroepen

De zorg voor niveau 3- en niveau 4-studenten vormt een aandachtspunt, omdat er voor deze doelgroepen voorafgaand aan covid-19 geen intensieve zorgstructuur was zoals die voor niveau 1- en niveau 2-studenten. Uit de contacten van inspecteurs blijkt dat zich bij een deel van die groep motivatieproblemen voordeden die om extra ondersteuning vroegen.

In hoeverre onderwijs op locatie voor kwetsbare doelgroepen mogelijk was, was ook afhankelijk van de beschikbaarheid van docenten, evenals de reistijd die studenten moesten overbruggen en hun bereidheid om gebruik te maken van het openbaar vervoer.

5.3 Randvoorwaarden en kwaliteitszorg

5.3.1 Zicht op de randvoorwaarden en kwaliteitszorg

Visie op afstandsonderwijs

De mate waarin onderwijsinstellingen een duidelijke visie hebben op het verzorgen van afstandsonderwijs, is afhankelijk van de management- en bestuurskracht van een instelling, zo wordt door onderwijsinspecteurs aangegeven. Indien er reeds voorafgaand aan covid-19 een cultuur was van verantwoord en daadkrachtig schakelen, zal een onderwijsinstelling eerder geneigd zijn om een visie op afstandsonderwijs te formuleren en zich in te spannen voor de waarborging van onderwijskwaliteit dan wanneer een dergelijke houding er nog niet was. Bovendien treden ook binnen onderwijsinstellingen verschillen in aanpak op. Zo merkten onderwijsinspecteurs dat sommige teams nog met name bezig zijn om afstandsonderwijs technisch te realiseren, terwijl in andere teams al aandacht wordt besteed aan de inhoudelijke evaluatie van het afstandsonderwijs onder studenten, docenten en teamleiders.

ICT-voorzieningen en -ondersteuning

Schoolbesturen geven aan dat in de eerste weken van de eerste coronagolf in maart veel inspanningen zijn geleverd door ondersteunend personeel om ICT-voorzieningen op orde te krijgen. Dit heeft geleid tot meer verbinding tussen onderwijsteams en ondersteuningsteams, omdat er sprake was van een gemeenschappelijk doel: het operationeel maken van het afstandsonderwijs. Met de toename van het aantal varianten in de onderwijsuitvoering blijft de vraag naar ondersteuning op facilitair gebied ook de komende tijd bestaan, zo is de verwachting. Doordat studenten niet allemaal over de benodigde apparatuur beschikken, is er in verschillende regio's intensieve samenwerking met gemeenten nodig geweest om studenten te voorzien van de middelen die zij nodig hadden om te kunnen deelnemen aan het afstandsonderwijs.

5.3.2 Gevolgen voor docenten

Vormgeving van het onderwijs

Verschillende inspecteurs hebben de indruk dat besturen onderwijsteams relatief veel vrijheid en verantwoordelijkheid hebben gegeven om afstandsonderwijs vorm te geven. Daarbij gaat het doorgaans wel om 'vrijheid in gebondenheid': besturen bieden richtlijnen met betrekking tot minimale aanwezigheid of geven technische ondersteuning in het kader van professionalisering, maar de onderwijsteams geven zelf vorm aan het onderwijs. Dit wordt door docenten veelal als prettig ervaren.

Faciliteiten

In enkele gevallen kampen docenten met onvoldoende technische faciliteiten, bijvoorbeeld omdat zij niet beschikken over de benodigde licentie om alle studenten op het scherm te kunnen zien tijdens online lessen.

5.3.3 Gevolgen voor studenten

Faciliteiten

Per onderwijsinstelling varieert de mate waarin studenten beschikken over de benodigde materialen voor het volgen van afstandsonderwijs, zo is de inspecteurs gebleken. In sommige gevallen beschikken studenten niet over een laptop met camera om lessen te kunnen volgen, of dienen zij het gebruik van de apparatuur te delen met familieleden, waardoor zij belemmerd worden in het volgen van online lessen. Samenwerking tussen onderwijsinstellingen en gemeenten heeft er wel toe geleid dat de mate waarin studenten beschikken over technische faciliteiten sinds maart aanzienlijk is verbeterd.

Contact met onderwijsinstelling

Er komen signalen binnen van studenten over miscommunicatie die soms plaatsvindt in het contact met de onderwijsinstelling. Zo werd soms niet tijdig doorgegeven wanneer en waar lessen plaatsvonden en verliepen contacten over het volgen van stages in sommige gevallen stroef.

5.3.4 Goede initiatieven, kansen en risico's

Goede initiatieven

Met het oog op het waarborgen dat docententeams over de vaardigheden en materialen beschikken om adequaat afstandsonderwijs te verzorgen, wisselen onderwijsinstellingen hierover onderling voorbeelden van 'good practice' uit.

Veel onderwijsinstellingen bevragen studenten actief in het kader van de evaluatie van het onderwijs. Er worden in toenemende mate inspanningen geleverd om de positie van studenten te versterken, bijvoorbeeld door het oprichten van een studentenraad.

Kansen

Verscheidende onderwijsinstellingen hadden voorafgaand aan covid-19 reeds plannen om concepten op het gebied van 'blended learning' te gaan implementeren. Deze ontwikkelingen zijn door de invoering van het afstandsonderwijs versneld. Andersom hebben de maatregelen in het kader van covid-19 in sommige gevallen aanleiding gegeven om de onderwijsvisie aan te passen en heeft de crisissituatie geleid tot intensieve interdisciplinaire samenwerking. Over het algemeen hebben onderwijsinstellingen aangegeven hybride onderwijs ook in de toekomst aan te willen bieden, omdat via digitaal contact frequenter en sneller gecommuniceerd kan worden met studenten. Hierdoor kunnen bijvoorbeeld stagegesprekken makkelijker gepland worden.

Risico's

Voor de komende periode worden de volgende risico's gezien door onderwijsinstellingen:

- Uithoudingsvermogen: Een aandachtspunt is de verhoogde werkdruk onder met name docenten en de vraag hoe lang zij dit volhouden. Onder studenten bestaat de zorg of zij voldoende gemotiveerd kunnen blijven om hun opleiding voort te zetten.
- Gebrek aan perspectief: Het gebrek aan perspectief baart schoolbesturen en onderwijsinstellingen de nodige zorgen, omdat er geen lange-termijnontwikkeling in gang gezet kan worden. Dit verhoogt niet alleen de werkdruk, maar kan tevens leiden tot minder effectief onderwijs.

5.4 Onderwijsresultaten en het meten daarvan

5.4.1 Zicht op onderwijsresultaten en het meten daarvan

Doorgang van examens, maar verschuiving van andere toetsen

Bij de mbo-instellingen hebben examens 'met kunst- en vliegwerk' plaats kunnen vinden. Soms zijn toetsen of examens van studenten doorgeschoven naar het volgende studiejaar. Voor de afname van praktijktoetsen worden alternatieven bedacht, doorgaans met betrokkenheid van de examencommissies. Op vavo-scholen hebben de examens met extra inspanningen doorgang kunnen vinden.

De onderwijsresultaten van afgenomen toetsen en examens worden door scholen bijgehouden in de leerlingvolgsystemen. Het is nog niet duidelijk of de onderwijsresultaten momenteel op hetzelfde niveau zijn als de resultaten van voorgaande studiejaar. De inspecteurs is gebleken dat de opgelopen achterstand door schoolbesturen verschillend wordt ingeschat.

Zicht op de sociaalemotionele ontwikkeling

Bij aanvang van de *lockdown* in maart hebben mentoren en studieloopbaanbegeleiders nadrukkelijk zicht gehouden op het sociale welzijn van studenten door contact met hen te onderhouden en waar mogelijk ondersteuning te bieden. Wel blijft het lastig om inzicht te krijgen in het sociaalemotionele welzijn van studenten bij gebrek aan face-to-face-contact.

5.4.2 Gevolgen voor studenten

Effecten van covid-19 op instroom en uitval

De covid-19-monitor heeft verduidelijkt dat de uitstroom in het mbo dit jaar niet afwijkend is geweest van andere jaren, zo geven onderwijsinspecteurs aan. Wel zijn schoolbesturen terughoudender geweest met het verstrekken van een negatief bindend studieadvies (bsa) aan studenten en is er sprake van een verhoogde instroom vanuit het voortgezet onderwijs door de annulering van het centraal examen. Het effect hiervan op de uitval zal dit studiejaar duidelijk worden; mogelijk zijn er meer studenten in het mbo gestart die onvoldoende voorbereid zijn, zo wordt door een onderwijsinspecteur gesteld.

5.4.3 Goede initiatieven, kansen en risico's

Zorgen om de aangepaste werkwijze bij examinering en alternatieve toetsvormen

Veel onderwijsteams maken dankbaar gebruik van het servicedocument 5.0 en het document 'Verantwoord diplomabesluit' van OCW en het gegeven dat zij de wijze van examinering, mits zij deze kunnen verantwoorden, binnen de gegeven kaders mogen aanpassen. Echter, instellingen maken zich wel zorgen over de wijze van verantwoording en wanneer deze voldoet. Om die reden worden formats tussen instellingen uitgewisseld om de verantwoording vorm te geven.

Alternatieve vormen van examinering die momenteel worden toegepast, zijn vooral criteriumgerichte interviews en simulaties op school in plaats van een proeve van bekwaamheid in de praktijk. Hierbij is vanuit het onderwijsveld de vraag opgekomen of deze gelijkwaardig zijn aan de oorspronkelijke wijze van toetsing. Een signaal dat het Kennispunt Onderwijs en Examinering gaf, is dat er in toenemende mate individuele diplomadossiers ontstaan, omdat studenten maatwerkroutes krijgen om toch te kunnen aantonen dat zij aan de diplomavereisten voldoen. Dit doet een

beroep op onderwijsteams die op individueel niveau moeten gaan toetsen en op examenbureaus die resultaten moeten verwerken. Met name voor examencommissies die nog over relatief weinig ervaring en deskundigheid beschikken, vormt dit een uitdaging. De kwalificatiedossiers zijn het kader waarmee de kwaliteit van diploma's en examinering geborgd kunnen worden en de verschillen tussen de diplomawaarde van instellingen beperkt blijven.

Zorgen om de civiele waarde van het diploma

Schoolbesturen geven aan bezorgd te zijn over de impact van het aangepaste onderwijs op de waarde die toekomstige werkgevers toekennen aan de behaalde diploma's van studenten. De angst bestaat dat afgestudeerden uit het 'coronatijdperk' in het nadeel zullen zijn bij het zoeken naar werk omdat bedrijven vermoeden dat deze studenten niet volledig aan de kwalificatie-eisen voldoen. Om dit risico te verkleinen, zetten onderwijsinstellingen zich actief in om het kwalificatiedossier te dekken, om te voorkomen dat studenten een 'coronadiploma' krijgen. Een groot aantal besturen heeft bovendien de oproep gedaan om studenten meer tijd te geven om de studie te doorlopen, zodat zij ondanks de omstandigheden een diploma op niveau kunnen halen. In verband daarmee vragen besturen om meer bekostiging.

Een risico bij toetsen of examens van studenten die zijn doorgeschoven naar het volgende (dus huidige) studiejaar, is dat het de vraag is of deze doorgang kunnen vinden als er onvoldoende les- of praktijkruimtes beschikbaar zijn. Dit zijn volgens onderwijsinspecteurs dan ook uitdagingen voor vrijwel alle onderwijsinstellingen.

6 Hoger onderwijs

6.1 Onderwijsproces

6.1.1 Kwaliteit van het onderwijsproces

Algemeen beeld

De geraadpleegde inspecteurs voor hoger onderwijs constateren dat een volledig beeld van de gevolgen van de covid-19-crisis op dit moment nog niet kan worden gegeven. Hoewel de onderwijsinstellingen zelf zich optimistisch tonen, bestaat er bij studenten bezorgdheid. De signalen zijn dermate verschillend, dat er aanvullende gesprekken nodig zullen zijn om een representatieve, onderbouwde stand van zaken te kunnen schetsen van de kwaliteit van het hoger onderwijs. Ook ontbreekt een maatstaf waarmee de kwaliteit van het onderwijs op afstand kan worden getoetst. De informatie in dit hoofdstuk laat, samen met de eerder gevoerde gesprekken met de instellingen door de Inspectie, vooral zien met welke uitdagingen de hoger onderwijsinstellingen de komende tijd geconfronteerd zullen worden maar geeft slechts een globaal en niet eenduidig beeld van de kwaliteit van het hoger onderwijs in het afgelopen jaar.

De mate waarin de onderwijsprocessen in het hoger onderwijs stilgelegd hebben na de *lock-down* in maart, varieert per instelling. Diverse opleidingen zijn in maart direct overgestapt op afstandsonderwijs, hetgeen betekent dat de onderwijsprocessen niet werden onderbroken. Andere instellingen besloten om hun vestigingen wel tijdelijk te sluiten. In hoeverre onderwijs op afstand snel en effectief georganiseerd kon worden, was van diverse factoren afhankelijk, zoals de omvang van de opleiding en de capaciteiten en mogelijkheden binnen het onderwijsgebouw. Ook de sector waartoe een opleiding behoort, is van invloed geweest op de mate waarin onderwijsprocessen voortgang konden vinden. Praktijkgerichte opleidingen met veel vaardigheidsonderwijs (o.a. in Zorg en Techniek) hebben bijvoorbeeld meer hinder ondervonden van de coronamaatregelen en het moeten omschakelen naar afstandsonderwijs dan andere studies.

Sinds juni 2020 worden studenten weer op de campus toegelaten. In de huidige situatie (begin december 2020) wordt gemiddeld twintig tot dertig procent van het hoger onderwijs fysiek aangeboden; de overige lessen vinden op afstand plaats. Niet alle stages kunnen doorgang vinden.

Vormgeving van afstandsonderwijs

De hogescholen en universiteiten hebben zich actief ingespannen om het afstandsonderwijs vorm te geven aan de hand van online colleges en werkgroepen. Docenten moesten aan de slag met nieuwe didactiek en werkvormen om dit onderwijs op afstand mogelijk te maken. Een uitdaging vormde het inpassen van het digitale lesaanbod in het oorspronkelijke curriculum; bijvoorbeeld door vakken door te schuiven naar een later moment in het studiejaar en andere vakken juist naar voren te halen. Dit is bij verschillende opleidingen gerealiseerd. Ook dienden sommige toetsen her-ontworpen te worden om de eindtermen op afstand te kunnen toetsen. Er is geïnvesteerd in het ontwerpen van online toetsen, zodat studenten op de onderwijslocatie of vanuit huis een tentamen kunnen maken. Dit brengt nieuwe uitdagingen met zich mee, zoals het detecteren en voorkomen van fraude, het waarborgen van de privacy van studenten bij online toetsing en het

toegankelijk maken van de benodigde software voor studenten. Daarnaast zijn er ook alternatieve toetsvormen gerealiseerd, zoals portfolio-opdrachten.

Hoewel dit niet met zekerheid te zeggen valt, bestaat bij de inspecteurs de indruk dat de overstap naar digitaal onderwijs soepeler is verlopen in het hbo dan in het wo. In het hbo is minder dan in het wo gebruik gemaakt van *proctoring* (digitaal toezicht bij online toetsing). Mogelijk helpt het ook dat in het hbo de focus gericht is op onderwijs (in tegenstelling tot de focus op onderzoek in het wo), waardoor het digitale lesaanbod en de toetsplannen daar mogelijk reeds verder ontwikkeld waren. Er zijn echter uitzonderingen; zowel de TU Delft als de Open Universiteit beschikten bijvoorbeeld al voor covid-19 over een goed ontwikkeld digitaal onderwijsaanbod.

Stages

Met name bij hbo-instellingen kampt men met een tekort aan beschikbare stageplaatsen. De onderwijsinstellingen hebben hier onder andere op geanticipeerd door onderwijsblokken om te ruilen, zodat de stage uitgesteld kan worden naar een later moment in de studie. Ook zijn er vervangende stageopdrachten ontwikkeld, zoals databases die door docenten zijn ontworpen voor de onderzoeksopdrachten van wo-studenten of de stage van ICT-studenten. Niet voor alle studenten kon het probleem echter worden opgelost.

6.1.2 Gevolgen voor docenten en studenten

De hiervoor beschreven situatie heeft geleid tot een verhoogde werkdruk voor docenten en andere medewerkers op de instellingen voor hoger onderwijs. Behalve dat er snel moet worden omgeschakeld naar online onderwijs – hetgeen nieuwe eisen stelt aan didactiek en werkvormen – komen er bijvoorbeeld veel verzoeken van studenten binnen tot verlening van extra examenkansen of een verlenging van de geldigheidsduur van toetsen of opdrachten. Dit vergt veel tijd en energie van het onderwijspersoneel. Ook wordt de onderlinge communicatie tussen docenten en onderwijsteams in sommige gevallen bemoeilijkt door het gebrek aan contacttijd op de onderwijslocatie. Anderzijds heeft de intensivering van de digitale communicatiemogelijkheden ertoe geleid dat vergaderingen eenvoudiger te organiseren zijn en minder reistijd kosten.

Studenten hebben te maken met een veranderd onderwijsaanbod; soms een verschaald aanbod (zie ook paragraaf 6.2.1). Nogal wat studenten, vooral in het hbo, kampen bovendien met studievertraging, bijvoorbeeld omdat er geen alternatief kon worden gevonden voor de geplande stage en ook het verwisselen van onderwijsblokken niet mogelijk bleek. Tot slot staat de socialisatiefunctie van het onderwijs en de binding met medestudenten onder druk.

6.1.3 Goede initiatieven, kansen en risico's

Interdisciplinaire samenwerking en *blended learning*

Door de gemeenschappelijke noodzaak om in korte tijd online afstandsonderwijs te organiseren, is de interdisciplinaire samenwerking binnen de instellingen voor hoger onderwijs geïntensiveerd. Opleidingen en afdelingen werden gedwongen elkaar op te zoeken om de benodigde aanpassingen te kunnen doen. Dat heeft tevens geleid tot een versnelde doorbraak van ontwikkelingen die voorafgaand aan covid-19 reeds in gang waren gezet, zoals de digitalisering van voorzieningen en van lesaanbod. Door de combinatie van online leren en contactonderwijs (*blended learning*) hoeven studenten minder college op locatie te volgen en zijn ze minder tijd kwijt aan reizen, wat sommigen als een groot voordeel zien. Bovendien is gebleken dat kennisoverdracht via digitale

middelen niet per se onder hoeft te doen voor kennisoverdracht middels lessen op locatie. Zowel de verbeterde interdisciplinaire samenwerking als de versterkte digitalisering kunnen beschouwd worden als positieve ‘bijvangst’ van de coronacrisis en zullen vermoedelijk beklijven. De verwachting is dat de toegenomen digitalisering consequenties gaat hebben voor de contacttijd van studenten in de toekomstige reguliere onderwijssetting, of voor een andere benutting van de contacttijd.

Reflectie en innovaties

Door de aanpassingen die ten gevolge van covid-19 gedaan moesten worden aan onderwijsprocessen, zagen veel onderwijsteams zich genoodzaakt te reflecteren op de *alignment* (aansluiting eindtermen – toetsen - curriculum) van hun opleiding. Bij een aantal instellingen voor hoger onderwijs gaf dat ook een belangrijke impuls om voorgenomen innovaties van toetsing te versnellen en de wijze van beoordelen te heroverwegen. Daarbij trad een accentverschuiving op naar formatieve feedback en minder summatieve toetsing en naar een innovatiever, gevarieerder pakket van toetsen. Op de langere termijn kunnen deze gedwongen reflectie en daaruit volgende innovaties het hoger onderwijs ten goede komen.

Risicogroepen

Kwetsbare groepen in het hoger onderwijs ten tijde van de *lockdown* zijn studenten met beperkte voorzieningen (zoals software en huisvesting) en internationale studenten, van wie een deel ten gevolge van covid-19 ook nog hun bijbaan verloor. Specifiek voor studenten met een functiebeperking kan online onderwijs juist positief uitpakken, omdat de toegankelijkheid van het onderwijs is vergroot en lessen online meermalen kunnen worden bekeken. Maar het afstandsonderwijs kan voor hen ook negatieve effecten hebben, bijvoorbeeld door het gemis van structuur en sociale contacten. Voornoemde risicogroepen waren overigens ook voorafgaand aan covid-19 al in beeld, waardoor er volgens de inspecteurs voldoende voorzieningen beschikbaar waren om hen te ondersteunen. Deze voorzieningen konden worden geïntensiveerd.

6.2 Onderwijsklimaat

6.2.1 Kwaliteit van het onderwijsklimaat

Gebrek aan structuur en sociale contacten

In de covid-19-monitor die door de Inspectie is uitgevoerd, geven de geïnterviewde bestuurders en stafmedewerkers in het hoger onderwijs aan dat de onderwijsparticipatie onder studenten niet is afgenomen sinds de *lockdown* in maart. Studenten zelf stellen echter dat hun participatie wel degelijk is verminderd en dat ze structuur missen in het onderwijs op afstand. Zij ervaren het onderwijs als minder aantrekkelijk en minder motiverend. Bovendien is onder studenten sprake van sociale isolatie en gevoelens van eenzaamheid, en missen zij de sociale interactie van werkgroepen. Het verschilt per onderwijsinstelling en soms ook per opleiding welke inspanningen geleverd worden om het contact met studenten te onderhouden. Onbekend is welke rol ouders spelen bij de ondersteuning van (kwetsbare) studenten in het hoger onderwijs en of die rol anders is dan in de periode voor covid-19.

Studieverschraling en flexibilisering

De Vereniging Hogescholen heeft bijeenkomsten georganiseerd voor examencommissies, onder meer over (de toetsing van) praktijkcomponenten in het hoger onderwijs. Mede geïnspireerd daardoor hebben instellingen maatregelen getroffen om dergelijke componenten ofwel op een later moment in het studiejaar te toetsen ofwel minder frequent te toetsen. Zij waarschuwen er echter in sommige gevallen ook voor dat dit noodmaatregelen zijn die – indien langdurig van kracht – kunnen leiden tot studieverschraling. Voor sommige instellingen heeft dit ook aanleiding gegeven om de eindtermen van de opleidingen te evalueren en het onderwijs waar mogelijk verder te flexibiliseren. Zo kan de vraag gesteld worden of het huidige beroepenveld niet om meer online vaardigheden van studenten vraagt. Ook worden de mogelijkheden verkend om studenten zich online te laten presenteren.

6.2.2 Gevolgen voor docenten en studenten

Uit de gesprekken met de bestuurders en de stafmedewerkers in hoger onderwijs is de inspecteurs gebleken dat er zorgen bestaan over eerstejaarsstudenten met een studieachterstand – al dan niet ten gevolge van covid-19 – die vanwege het uitgestelde bindend studieadvies (BSA) toch mochten starten in het tweede jaar. De ervaring is dat studenten een dergelijke achterstand soms lang 'met zich meeslepen'. Bovendien vragen zulke achterstanden bij uitstek om maatwerk, hetgeen een belasting vormt voor het onderwijspersoneel van de opleidingen. Sommige opleidingen hadden het wenselijk gevonden als de juridische mogelijkheid had bestaan om deze studenten hun eerste studiejaar te laten overdoen.

6.2.3 Goede initiatieven, kansen en risico's

Om eerstejaarsstudenten toch nog zo goed mogelijk voor te bereiden op de overgang naar het tweede jaar en eventuele studieachterstanden weg te werken, hebben onderwijsinstellingen de nodige inspanningen verricht om nog voor de zomervakantie de benodigde toetsing te organiseren. In sommige gevallen is er zelfs getoetst in de eerste of laatste week van de vakantie. Hoewel deze inhaalslag van toetsen grotendeels gelukt is, blijft het feit dat sommige stages geen doorgang konden vinden.

Veel studieloopbaanbegeleiders doen hun uiterste best contact te onderhouden met studenten, waarbij vaak extra aandacht wordt besteed aan de communicatie met internationale studenten. Bij een aantal kleinere onderwijsinstellingen wordt gewerkt met een buddy-systeem waarin studenten gestimuleerd worden om elkaar op te vangen. Ook getroosten docenten en onderwijsteams zich veel moeite om een band op te bouwen met eerstejaarsstudenten. In de praktijk blijkt het erg lastig om via contact op afstand een persoonlijke verbintenis te bewerkstelligen bij beginnende studenten en de opleiding bij hen te introduceren (en vice versa).

6.3 Randvoorwaarden

6.3.1 Kwaliteit van faciliteiten en ondersteuning

Digitale infrastructuur

De digitale infrastructuur varieert per onderwijsinstelling; alle instellingen hebben echter wel geïnvesteerd in het beschikbaar maken van de benodigde technische apparatuur en software om

afstandsonderwijs opleidingsbreed mogelijk te maken. Ook is er aandacht besteed aan de professionalisering van docenten met betrekking tot digitaal onderwijs; zowel intern als instellingsoverstijgend via onder andere de koepels en SURF.

Versillende opleidingen zijn op grote schaal begonnen met de digitale afname van toetsen op afstand (dus geen digitale afname op de onderwijslocatie zelf). Dat gaat gepaard met een aantal vraagstukken, zoals hoe om te gaan met studenten die om privacy-redenen weigeren een toets digitaal te maken en met vermoedens van fraude waardoor een tentamen niet beoordeeld kan worden. Om deze reden heeft een aantal opleidingen bewust de keuze gemaakt om vooralsnog geen digitale toetsen op afstand af te nemen. Andere opleidingen hebben om financiële redenen besloten geen digitale toetsafname op afstand te organiseren.

Ondersteuning voor docenten

Over het algemeen steken de instellingen voor hoger onderwijs veel tijd en energie in de ondersteuning van hun docenten bij het onderzoeken en uitwerken van nieuwe (hybride) onderwijsvormen. Er kan echter geen antwoord geformuleerd worden op de vraag of de ondersteuning aan docenten momenteel voldoende is. Wel kan gesteld worden dat er een hoge mate van betrokkenheid bij het onderwijzend personeel is vanuit de opleidingen. Zo worden er creatieve manieren bedacht om de waardering voor de inspanning van de docenten te tonen. Uit studentenevaluaties blijkt dat ook de studenten waardering hebben voor de moeite die hun docenten doen om onderwijs op afstand te organiseren.

6.3.2 Gevolgen voor docenten en studenten

De docenten in het hoger onderwijs werken hard aan het organiseren van een kwalitatief lesaanbod, maar dienen daarbij steeds ad hoc te reageren op de tijdelijke en continu veranderende situatie. De overgangen van fysiek naar online onderwijs, gevolgd door de switch naar hybride onderwijs, vereisen continue anticipatie en schakelen en dat leidt tot veel stress en een hoge werkdruk. Hoewel de instellingen hun best doen om de docenten duidelijkheid te geven en hen te ondersteunen, bijvoorbeeld door het uitwisselen van ervaringen en het organiseren van professionaliseringactiviteiten, blijft de werkdruk voor docenten hoog. De examencommissies hebben in de gesprekken met de inspecteurs hoger onderwijs ten behoeve van de covid-19-monitor aangegeven dat online vergaderingen kunnen bijdragen aan een verminderde werkdruk en in sommige gevallen het onderling contact kunnen intensiveren. De verwachting is dat online besprekingen ook in de toekomst voortgezet zullen worden, ter vervanging of als aanvulling op vergaderingen op locatie.

Door het ontstaan van hybride onderwijsvormen en de oplossingen die in het hoger onderwijs worden gezocht voor bijvoorbeeld stages neemt de variatie toe in de manieren waarop studenten moeten voldoen aan de eindtermen van hun opleiding. Hoewel hun diploma hetzelfde is, variëren de wegen naar dit resultaat in toenemende mate, met het risico op verschraling als mogelijk gevolg. Ook zijn er zorgen over de langetermijngevolgen voor studenten van een curriculum op afstand, zoals de invloed op de sociale vorming.

6.3.3 Kansen en risico's

Veranderde instroom

In vergelijking tot het voorgaande studiejaar is het aantal inschrijvingen voor de lerarenopleiding basisonderwijs in 2020/21 met circa dertig procent toegenomen. Ook schreven meer studenten zich in voor techniek- en zorgopleidingen in hbo en wo en voor lerarenopleidingen in exacte vakken. Daar staat een daling tegenover van het aantal inschrijvingen voor lerarenopleidingen in andere kernvakken. Een mogelijke verklaring kan zijn dat in de huidige maatschappelijk onzekere tijden het beroepsperspectief een grotere rol in het keuzeproces van aankomende studenten speelt dan voorheen, waardoor meer studenten kiezen voor een opleiding met een relatief hoge mate van beroepszekerheid. Een belangrijke kanttekening bij het voorafgaande is overigens dat de instroomcijfers nog voorlopig zijn, omdat mbo-studenten zich nog tot januari 2021 kunnen inschrijven. Verder is door het uitstellen van het BSA de uitval in het eerste jaar sterk afgenomen, met als gevolg dat de groep tweedejaarsstudenten gemêleerder is dan voorheen.

Bij de *lockdown* in maart maakten de instellingen voor hoger onderwijs zich zorgen over het effect van covid-19 op de instroom van internationale studenten. De voorlopige cijfers tonen echter dat de verwachte afname van internationale studenten is uitgebleven, met uitzondering van een lichte daling van het aantal studenten uit een niet-EER-omgeving. Het is niet duidelijk wat het effect daarvan is op opleidingen die voornamelijk door studenten van buiten Europa worden gevolgd. Over het hele hoger onderwijs bezien wordt de afname van het aantal internationale studenten gecompenseerd door een toename van het aantal ingeschreven Nederlandse studenten. De oorzaak van deze toename is vermoedelijk dat veel aankomende studenten hebben besloten geen tussenjaar te nemen, zoals oorspronkelijk de bedoeling was.

Accreditatie op de lange termijn

Het accreditatiesysteem van het hoger onderwijs geeft op korte termijn geen beeld van actuele ontwikkelingen, waardoor het niet mogelijk is om de actuele onderwijskwaliteit inzichtelijk te maken. De instellingen voor hoger onderwijs wisselen zowel intern als onderling wel ervaringen uit met betrekking tot het waarborgen van de onderwijskwaliteit, maar zoeken daarover weinig contact met andere regionale stakeholders. Het zou wel relevant zijn als men ook in gesprek zou gaan met andere partijen die in de maatschappij een onderdeel zijn van of betrokken zijn bij de arbeidsmarkt, omdat de aanpassingen die momenteel in het hoger onderwijs aangebracht worden van invloed kunnen zijn op de populatie van uitstromende studenten.

6.4 Onderwijsresultaten en het meten daarvan

6.4.1 Kwaliteit van toetsing en registratie resultaten

Algemeen beeld

Over het algemeen kan gesteld worden dat de instellingen voor hoger onderwijs de nodige inspanningen hebben geleverd om de toetsing zo veel mogelijk voortgang te laten vinden. Examencommissies hebben kaders gegeven aan examinatoren. Diverse opleidingen hebben hun toetsvormen aangepast, bijvoorbeeld door tentamens digitaal op afstand af te nemen (*proctoring*). Ook zijn er toetsen uitgesteld, met name bij de praktijkvakken.

Standaard worden de behaalde studieresultaten vastgelegd in de studentenadministratie van de opleidingen, zodat studieloopbaanbegeleiders een overzicht hebben van de studievoortgang van individuele studenten. Gedurende de eerste rondes van de covid-19-monitor hebben instellingen getracht om op grond daarvan meer duidelijkheid te krijgen over de studievoortgang van de studenten in het hoger onderwijs in het algemeen. Dat bleek echter niet eenvoudig, omdat de informatie in de administraties vaak niet-gestandaardiseerde informatie (maatwerk; studenten doorlopen in verschillende volgorde de studie) betreft en niet altijd volledig is. Niettemin is het algemene signaal dat de instellingen voor hoger onderwijs afgeven dat de achterstanden lijken mee te vallen, afgezien van vertragingen rondom stagetrajecten. Deze indruk kan echter nog niet ondersteund worden met numerieke data en staat bovendien haaks op de zorgen onder studenten over de vertraging van hun studie (zie onder andere het LSVB-onderzoek 'Onderwijs op afstand').

Stagetrajecten

Bij de *lockdown* in maart was ongeveer twee derde deel van de stagetrajecten in dat studiejaar al achter de rug. Stages die niet door konden gaan onder de gegeven omstandigheden, hebben niet altijd tot gevolg gehad dat studenten studievertraging hebben opgelopen. In sommige opleidingen zijn de oorspronkelijke stages vervangen door alternatieve stageopdrachten. Ook zijn afstudeeropdrachten ontwikkeld waarbij studenten begeleid en beoordeeld worden door een externe praktijkopleider, terwijl vanuit de opleidingen een vinger aan de pols gehouden wordt ten aanzien van het voldoen aan de eindtermen. Andere stages zijn, door een verschuiving in het curriculum, verplaatst naar een later moment in de opleiding.

6.4.2 Gevolgen voor studenten en docenten

De inspecteurs benadrukken nogmaals dat het uitstel van het BSA en de studievertraging die studenten daarbij mogelijk oplopen, maar ook de 'zachte knip' (voorwaardelijke toegang tot de master) een enorm na-ijleffect kunnen hebben voor zowel de student zelf als onderwijsinstellingen. Op organisatorisch vlak vereist de grotere diversiteit tussen studenten aanpassingen in curriculum en didactiek. Soms maken opleidingen verschillende roosters en lespakketten, bovenop de lessen en roosters die gemaakt moeten worden voor studenten die nominaal studeren. Ook de niet-gediplomeerde instromers vanuit het mbo vragen om extra aandacht.

6.4.3 Goede initiatieven, kansen en risico's

Flexibilisering van het onderwijs

Positief is dat de flexibilisering van het onderwijs en de ontwikkeling van digitale lessen op de lange termijn wellicht de drempel verlagen voor studenten om studiemodules bij andere instellingen te volgen. Er hoeft immers veel minder gereisd te worden door het onderwijs op afstand. Zorgelijker is dat er slechts beperkte data beschikbaar zijn over de resultaten en voortgang van studenten die een opleiding gedeeltelijk volgen. In de huidige DUO-bestanden wordt de voortgang van een student niet op moduleniveau geregistreerd. Om die reden is DUO bezig met de ontwikkeling van het Register Instellingen en Opleidingen (RIO), waarin de mogelijkheid komt om informatie per student op moduleniveau op te slaan. Het RIO, dat naar alle waarschijnlijkheid over circa 3 jaar klaar voor gebruik is, zou op termijn een oplossing kunnen bieden voor het gebrek aan inzicht in de kwaliteit van het onderwijs op korte termijn.

Effectief afstandsonderwijs

Cognitieve kennis kan effectief worden overgedragen via onderwijs op afstand, maar de overdracht van burgerschapsvaardigheden, kritisch denken en persoonlijke ontwikkeling is lastiger. Een goede verdeling tussen onderwijs op locatie en onderwijs op afstand (*blended learning*) blijft noodzakelijk voor het waarborgen van de effectiviteit van het hoger onderwijs, dat immers ook een socialiserende functie heeft. Er zijn diverse SURF-initiatieven ondernomen om de interactie in online onderwijs te stimuleren (zie ook: <https://www.surf.nl/>).

Ook het belang van persoonlijk contact blijft onverminderd aanwezig, zoals wordt onderschreven door zowel de bekostigde als niet-bekostigde instellingen voor hoger onderwijs. De sociale componenten van een opleiding, zoals de samenwerking tussen studenten en de interactie met docenten, zijn cruciaal voor de effectiviteit van het onderwijs. De contacttijd op de onderwijslocatie is niet tot nauwelijks te vervangen door digitaal contact indien onderwijsteams niet (voldoende) vaardig zijn met ICT-middelen. Daarnaast zijn structuur in de wijze van leren en een duidelijk tijdspad van belang voor studenten om succesvol te kunnen studeren. Studenten dienen ondersteund te worden bij het leren omgaan met deze structuur. Dit kan zowel via persoonlijk contact als via digitale communicatie.

Een vraagstuk omtrent afstandsonderwijs is nog hoe de kwaliteit daarvan ten opzichte van regulier onderwijs vastgesteld kan worden. Op abstract niveau zijn de kwaliteitseisen hetzelfde, maar de uitwerking en toepassing zullen afwijken. Mogelijkerwijs duurt het bovendien langer om bepaalde leerdoelen te bepalen middels digitaal onderwijs, mede omdat alternatieve onderwijsvormen ad hoc georganiseerd moesten worden.

Inroostering van toetsen

Bij sommige opleidingen vormt de inroostering van tentamens een knelpunt vanwege de beperkte beschikbare ruimte op de onderwijslocatie. Omdat praktijktentamens niet of nauwelijks op afstand afgenomen kunnen worden, betekent dit doorgaans dat theorievakken digitaal getentamineerd worden. Dit vergt soms bijstelling van toetsplannen en *rubrics* (beoordelingschema's). Bij de technische studies wordt vaak prioriteit gegeven aan de afsluitende praktijkopdrachten van eerstejaars- en examenstudenten, wat ten nadele kan zijn van de overige studenten.

7 Conclusies

7.1 Inleiding

In dit slothoofdstuk geven we een overzicht van de belangrijkste uitkomsten per onderwijssector van de focusgroepen met functionarissen van de Inspectie van het Onderwijs. Daarbij gaan wij per onderwijssector in op de vier hoofdthema's die tijdens de focusgroepen zijn besproken.

7.2 Primair onderwijs

Onderwijsproces

Op het gebied van het onderwijsproces en het onderwijsaanbod zien inspecteurs grote verschillen tussen scholen. Bij sommige scholen werd tijdens de *lockdown* bijna het reguliere aantal uren gerealiseerd, terwijl er bij andere scholen veel minder uren aan het onderwijs werden besteed, bijvoorbeeld doordat inspanningen gericht op het contact leggen en houden met leerlingen ten koste van inhoudelijke zaken gingen. Het onderwijsaanbod varieerde van online lesgeven tot het uitdelen van schriftelijke pakketten. Veel scholen hebben gebruik gemaakt van digitaal lesmateriaal, waarbij het eenvoudiger was om zicht te houden op de vorderingen van de leerlingen. De inspecteurs zijn het erover eens dat snelle leerlingen baat hebben gehad bij het thuis leren. Zij konden in hun eigen tempo werken. Er zijn echter ook leerlingen die zich thuis onvoldoende konden ontwikkelen en er zijn leerlingen waarmee de school het contact verloor.

Onderwijsklimaat

Op het gebied van het onderwijsklimaat geven de inspecteurs aan dat scholen ervaren hebben dat er grote verschillen zijn in thuissituaties van de leerlingen. Een deel had tijdens de *lockdown* thuis alle faciliteiten en goede ondersteuning van hun ouders. Bij een deel was dat niet het geval en bij sommigen was er zelfs een onveilige thuissituatie. De inspecteurs zijn het met elkaar eens dat het pedagogisch klimaat en dus ook het groepsproces behoorlijk is aangetast door de sluiting en heropening van scholen.

Randvoorwaarden en kwaliteitszorg

Wat randvoorwaarden en kwaliteitszorg betreft, zien inspecteurs vooral binnen teams grote verschillen in vaardigheden op het gebied van het gebruik van ICT. Zij zijn het erover eens dat leerkrachten zeer bereidwillig waren om zich in te zetten. Het zorgen voor voldoende apparatuur voor alle leerlingen was een grote uitdaging. In een aantal scholen werd gewerkt aan het ontwikkelen van een visie op het gebied van afstandsonderwijs en de inzet van ICT. Veel besturen hebben kwaliteitskaarten opgesteld en beleidsstukken geschreven over het gebruik van digitale middelen.

Onderwijsresultaten en het meten daarvan

Ook op het gebied van onderwijsresultaten en het meten daarvan zien de inspecteurs grote verschillen tussen scholen. Er zijn scholen die de resultaten van hun leerlingen goed in beeld hebben, maar er zijn ook scholen waar dat niet het geval is. Dat laatste vinden de inspecteurs zorgelijk. De inspecteurs zijn van mening dat de kloof tussen leerlingen met onderwijsachterstanden en hun klasgenoten groter is geworden. In sommige scholen wordt wel geconstateerd dat leerlingen achterstand hebben, maar ontbreekt een diepgaande analyse van het probleem.

7.3 Voortgezet onderwijs

Onderwijsproces

De onderwijsinspecteurs geven aan dat hun beeld van de kwaliteit van het onderwijsproces tijdens de coronacrisis veel beperkter is dan in de reguliere situatie. Tijdens de sluiting van de scholen moesten zij afgaan op gesprekken en op de vragenlijst in het kader van de covid-19-monitor en niet op lesobservaties. Toen de scholen weer open waren, waren er beperkingen op het gebied van schoolbezoek en tijdens lesobservaties.

Inspecteurs zien voor- en nadelen van online onderwijs, zowel voor leraren als voor leerlingen. Zij hebben zorgen over de kwaliteit van het hybride onderwijs dat werd gegeven toen de scholen weer open waren (vanaf juni 2020). Er was – en is – sinds die tijd veel lesuitval doordat leraren ziek of in quarantaine thuis zitten. Ook veel leerlingen vallen uit door ziekte. Hierdoor is er minder onderwijstijd en door les op afstand is er minder variatie in werkvormen. Inspecteurs geven aan dat dit niet bevorderlijk is voor de onderwijskwaliteit. Ook zijn er zorgen over de kwaliteit van het praktijkonderwijs: veel praktijklessen en -stages zijn door de crisis uitgevallen. De inspecteurs zien dat het online en hybride onderwijs beter verloopt bij scholen die een plan hebben op het gebied van afstandsonderwijs. Een voordeel dat de inspecteurs zien, is dat leraren nu gemakkelijker digitale hulpmiddelen inzetten in de les dan vóór de coronacrisis.

Onderwijsklimaat

Inspecteurs merkten dat er zowel bij sommige leraren als bij sommige leerlingen een gevoel van onveiligheid ontstond bij het online onderwijs, bijvoorbeeld doordat lessen door leerlingen opgenomen en verspreid konden worden, doordat ouders meekeken of doordat leerlingen zich schaamden voor hun thuissituatie. Een positief gevolg van het onderwijs op afstand was dat er minder ordeproblemen waren.

Sommige leerlingen konden goed overweg met een grote mate van autonomie. Zij bloeiden op tijdens het online onderwijs. Scholen zorgden dat leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften en/of een moeilijke thuissituatie naar school konden komen, waar zij extra ondersteuning kregen. Er was echter ook een groep met motivatieproblemen die geen extra ondersteuning op school nodig had. Deze leerlingen konden zich tijdens het afstandsonderwijs goed 'verstoppen'. Inspecteurs benadrukken dat dé les uit de coronacrisis is dat goed contact tussen school en leerling cruciaal is. Een positief resultaat is dat veel scholen ouders nu meer als informatiebron zien en er meer en soms beter contact is met ouders.

Randvoorwaarden en kwaliteitszorg

De inspecteurs benadrukken dat de kwaliteitszorg op een school bepalend is voor hoe een school omgaat met de coronacrisis. De aanwezigheid van een visie op het onderwijs en de creativiteit en bereidwilligheid binnen het team worden genoemd als randvoorwaarden voor het verzorgen van goed onderwijs. Hierin zien de inspecteurs veel verschillen tussen scholen. Alle inspecteurs hebben bewondering voor het harde werken van leraren en uiten zorgen over de toegenomen werkdruk. Er is veel werk verzet om de juiste faciliteiten (zoals laptops) voor leerlingen te organiseren. Daarbij loven inspecteurs de samenwerking tussen schoolbesturen en de gemeente.

Onderwijsresultaten en het meten daarvan

Voor de inspecteurs is het moeilijk om een goed beeld te krijgen van de onderwijsresultaten. Door het uitvallen van de centrale toetsen is het beeld nu gebaseerd op wat de scholen aangeven en

de inspecteurs zien grote verschillen tussen scholen in de mate waarop zij hun leerlingen in beeld hebben en naar dat beeld handelen. Ook hier zien de inspecteurs samenhang met het al dan niet hebben van een goed systeem van kwaliteitszorg.

Veel scholen hebben het afgelopen schooljaar leerlingen het voordeel van de twijfel gegeven: er zijn minder zittenblijvers, er is meer opstroom, minder afstroom, en hogere slagingspercentages. Verschillende inspecteurs verwachten dat scholen de komende jaren hard moeten werken om opgedane leerachterstanden weg te werken. Er worden ook zorgen geuit over het uitvallen van stages en praktijkonderwijs.

7.4 Speciaal onderwijs en opdc's

Onderwijsproces

De inspecteurs wijzen erop dat het (voortgezet) speciaal onderwijs een brede doelgroep heeft, die varieert van ernstig meervoudig beperkte leerlingen tot leerlingen die voorbereid worden op reguliere examens. Daarnaast wordt er onderscheid gemaakt tussen verschillende uitstroomprofielen. Het is dus niet eenvoudig om een algemeen beeld te schetsen van de gevolgen van de maatregelen in verband met covid-19 op het onderwijsproces. Bovendien wijken de onderwijsprocessen in beginsel af van de onderwijsprocessen in het regulier onderwijs.

Van scholen kwamen wisselende signalen over de mate waarin zij effectief onderwijs op afstand konden geven, maar volgens de inspecteurs kan gesteld worden dat onderwijsprocessen in ieder geval niet tot de leerresultaten hebben geleid die in de oorspronkelijke setting bereikt zouden zijn. De inspecteurs geven aan dat in het speciaal onderwijs in het algemeen de nadruk ligt op de ontwikkeling van sociale en emotionele competenties van leerlingen en dat dit moeilijk te realiseren is bij afstandsonderwijs.

In de periode van het afstandsonderwijs is in het speciaal onderwijs aanvankelijk de nadruk gelegd op herhaling. Later werd getracht ook nieuwe stof aan te bieden. Volgens de inspecteurs wordt er sinds de scholen weer open zijn slechts in kleine stapjes vooruit gepland. In het voortgezet speciaal onderwijs zijn de leerlingen die examen moesten doen tijdens de *lockdown* zoveel mogelijk bediend zoals dat in de reguliere setting het geval zou zijn geweest. Hoewel het centraal eindexamen niet doorging, gingen de schoolexamens wel door.

Een doelgroep in het voortgezet speciaal onderwijs die volgens de inspecteurs in het bijzonder te lijden heeft onder de gevolgen van covid-19, zijn de leerlingen met uitstroomprofiel arbeidsmarkt, omdat hun stagetrajecten niet door konden gaan, of omdat de voortgang bij de praktijkvakken stagneerde. Een extra risico waar één van de inspecteurs op wijst, is dat leerlingen uit het reguliere mbo mogelijkerwijs voorrang krijgen boven vso-leerlingen als stageplekken weer worden opengesteld. Dat kan ertoe leiden dat vso-leerlingen niet kunnen uitstromen.

Onderwijsklimaat

Ook op het gebied van het onderwijsklimaat is het volgens de inspecteurs niet eenvoudig om een algemeen beeld van het (voortgezet) speciaal onderwijs te schetsen. De thuissituatie van leerlingen en de rol van de ouders zijn erg van invloed op hun persoonlijke leeromgeving. Er werden door leraren onder meer videogesprekken met leerlingen en ouders gevoerd om de thuissituatie in beeld te krijgen. In sommige gevallen leidde dit tot een bezoek aan huis. Als een school op de

hoogte was van een onveilige thuissituatie bij leerlingen, werden inspanningen geleverd om deze leerlingen zoveel mogelijk op de onderwijslocatie les te geven. Toen het onderwijs op school weer was opgestart, leidde het uitvallen van leraren tot onrust en onduidelijkheid bij leerlingen. Veel leraren kampen volgens de onderwijsinspecteurs met een hoge werkdruk.

Voor de scholen blijkt het intensievere contact met ouders en leerlingen een positief effect van covid-19. Verschillende scholen willen ook in een reguliere onderwijssetting regelmatig videogesprekken met leerlingen blijven voeren buiten schooltijd.

Randvoorwaarden en kwaliteitszorg

De algemene indruk bij de inspecteurs is dat scholen voor (voortgezet) speciaal onderwijs slechts beperkt bezig zijn met de onderwijskwaliteit. Er is weinig oog voor evaluatie van het onderwijs en er worden niet tot nauwelijks risicoanalyses uitgevoerd. Ook ontbreekt een duidelijke visie op afstandsonderwijs, al wordt er bij scholen wel gewerkt aan protocollen om onderwijsprocessen doorgang te laten vinden. Verschillende scholen hebben veel aandacht besteed aan het bieden van technische middelen aan leerlingen om mogelijk te maken dat zij thuis onderwijs volgden. Bij de leerlingen met een ernstige meervoudige beperking is ook veel energie gestoken in het instrueren van ouders.

Onderwijsresultaten en het meten daarvan

Volgens de inspecteurs lag de focus bij de scholen voor speciaal onderwijs in de afgelopen periode over het algemeen niet op de vraag of leerlingen de gewenste ontwikkeling doorliepen en konden scholen geen realistische inschatting maken van de voortgang van de leerlingen. Het beeld van de onderwijsresultaten is volgens de inspecteurs vooral subjectief omdat er niet voldoende met objectieve maatstaven zou zijn getoetst. Als risico wordt genoemd dat scholen het niveau van toetsen zouden kunnen aanpassen, omdat er door covid-19 minder adequate ondersteuning kon worden gegeven. Dat zou het beeld van de onderwijskwaliteit vertekenen in vergelijking tot eerdere jaren.

Opdc's

Opdc's maken geen deel uit van het speciaal onderwijs, maar vormen een specialistische voorziening binnen het regulier onderwijs. Leerlingen werken aan hun eigen pakketten op basis van het aanbod van de school waar zij ingeschreven staan, terwijl zij worden begeleid door de docenten van het opdc waar zij verblijven. Door de digitalisering van het regulier onderwijs hadden opdc's tijdelijk profijt van de ontwikkelingen in verband met covid-19. Daardoor was het onderwijsaanbod snel beschikbaar voor leerlingen op opdc's en was het niveau van het onderwijs hoger dan het aanbod dat deze leerlingen vóór covid-19 kregen. Sinds de start van het schooljaar 2020/21 is de aandacht voor de kwaliteit van het digitale onderwijsaanbod in het regulier onderwijs echter weer aanzienlijk verminderd, zo is de ervaring van de inspecteur die contacten met opdc's onderhield.

De gevolgen van covid-19 en de maatregelen die getroffen worden in het regulier primair en voortgezet onderwijs, waaronder uitval van leraren en lesuitval, gelden ook voor de opdc's, maar de invloed daarvan was minder groot dan in het regulier onderwijs. Het onderwijs op locatie is in de meeste opdc's zo snel mogelijk hervat, omdat de meeste opdc's in verband met de sociaal-emotionele doelen niet voor thuisonderwijs kiezen. Problemen ontstonden bij opdc's als gevolg van het gebrek aan jeugdhulp, toen jeugdhulpvoorzieningen in de eerste periode van de *lockdown*

gesloten waren. Daardoor kreeg niet iedereen de pedagogische ondersteuning die nodig was en moesten sommige leerlingen langer dan gepland in het opdc verblijven.

7.5 Middelbaar beroepsonderwijs

Onderwijsproces

Sommige inspecteurs wijzen erop dat niet of nauwelijks is vast te stellen wat de daadwerkelijke kwaliteit van het onderwijs in het mbo is geweest, omdat er geen lesobservaties hebben plaatsgevonden. De inspecteurs moeten afgaan op de gesprekken die zij hebben gevoerd.

De ervaring van de onderwijsinspecteurs is dat onderwijsteams een hoge mate van vrijheid krijgen om het lesprogramma vorm te geven. Ze hebben hierbij onder andere gekozen voor hybride onderwijsvormen, waarbij lessen gelijktijdig op locatie plaatsvinden en via internet op afstand gevolgd kunnen worden. In welke mate vóór de zomervakantie onderwijs op locatie werd aangeboden, verschilde sterk per onderwijsinstelling en per opleiding. Volgens een aantal inspecteurs is het didactisch handelen bij afstandsonderwijs bij veel onderwijsteams een ontwikkelpunt. Niet alle docenten zijn bedreven in het verzorgen van online onderwijs en in het op afstand begeleiden van studenten. Hoewel studenten in het algemeen respect hebben voor de inspanningen die docenten leveren om afstandsonderwijs te verzorgen, zijn er bij hen ook klachten over de kwaliteit van dat onderwijs en is er kritiek op de digitale vaardigheden van docenten. In één van de focusgroepen is de algemene indruk dat scholen na de zomervakantie de onderwijslocatie zodanig hebben ingericht dat er zoveel mogelijk lessen op locatie plaats kunnen vinden, waarbij studenten afwisselend naar school kunnen komen. Kleinere onderwijsinstellingen hebben doorgaans meer moeite met het organiseren van onderwijs op locatie.

Een belangrijk probleem dat het gevolg is van de beperkingen in verband met covid-19, is een tekort aan plaatsen in de beroepspraktijkvorming (bpv). Inspecteurs signaleren dat het voor scholen een zoektocht is om oplossingen te vinden voor dit tekort. Hiervoor zijn verschillende alternatieven bedacht, maar er zijn ook opleidingen waar het niet tot nauwelijks mogelijk is om een vervangende beroepsgerichte activiteit te realiseren. Bovendien blijft het volgens inspecteurs de vraag in hoeverre vervangende opdrachten gelijkwaardig zijn aan de oorspronkelijke doelstellingen van de bpv. Ook worden er vraagtekens geplaatst bij de leereffecten van stages die wel doorgang konden vinden, maar met beperkingen.

Er zijn extra inspanningen geleverd om de examens van laatstejaarsstudenten door te laten gaan. Sommige inspecteurs geven aan dat er ook extra maatregelen zijn genomen om te voorkomen dat eerstejaarsstudenten zouden uitvallen. Er worden door inspecteurs zorgen geuit over jaargangen die door een gebrek aan structureel goed onderwijs in het studiejaar 2019/20 vertraging hebben opgelopen. Studenten hebben zorgen geuit over het verdere verloop van hun opleiding, over de bekostiging van hun studie als zij vertraging hebben opgelopen en over het oplopende tekort aan plaatsen voor beroepspraktijkvorming. Onderwijsinstellingen hebben inspanningen geleverd om vavo-studenten zoveel mogelijk op locatie les te kunnen geven, om te waarborgen dat zij hun diploma zouden kunnen halen.

Onderwijsklimaat

Door de combinatie van afstandsonderwijs en onderwijs op locatie, vaak in kleinere groepen dan gebruikelijk, en door uitval van docenten, boden onderwijsroosters niet langer een duidelijke structuur voor studenten. Het onderlinge sociale contact van studenten werd door allerlei maatregelen in negatieve zin beïnvloed. Sommige studenten vinden het prettig om lessen vanuit huis te kunnen volgen, maar in het algemeen werd het gebrek aan interactie met docenten door studenten als gemis ervaren. Over het algemeen wordt door schoolbesturen de zorg geuit over studenten met een onveilige thuissituatie voor wie de onderwijsinstelling een 'veilige haven' is. Volgens inspecteurs hebben onderwijsinstellingen veel energie gestoken in de facilitering van voorzieningen voor kwetsbare groepen studenten, om uitval te voorkomen.

De werkdruk voor docenten is hoog, onder meer doordat zij bij hybride onderwijsvormen twee groepen tegelijk moeten bedienen, doordat zij extra lessen moeten geven en doordat de begeleiding van studenten niet langer aan schooltijden is gebonden.

Randvoorwaarden en kwaliteitszorg

De mate waarin onderwijsinstellingen een duidelijke visie hebben op het verzorgen van afstandsonderwijs, is afhankelijk van de management- en bestuurskracht van een instelling, zo wordt door onderwijsinspecteurs aangegeven.

In de eerste weken van de eerste coronagolf zijn veel inspanningen geleverd door ondersteunend personeel om ICT-voorzieningen op orde te krijgen. Met de toename van het aantal varianten in de onderwijsuitvoering blijft de vraag naar ondersteuning op facilitair gebied ook de komende tijd bestaan, zo is de verwachting. In verschillende regio's is er intensieve samenwerking met gemeenten geweest om studenten te voorzien van de middelen die zij nodig hadden om te kunnen deelnemen aan het afstandsonderwijs.

Onderwijsresultaten en het meten daarvan

Bij de mbo-instellingen hebben examens 'met kunst- en vliegwerk' plaats kunnen vinden. Soms zijn toetsen of examens van studenten doorgeschoven naar het volgende studiejaar. Voor de afname van praktijktoetsen werden alternatieven bedacht. Het is nog niet duidelijk of de onderwijsresultaten op hetzelfde niveau zijn als de resultaten van voorgaande studiejaar. De inspecteurs is gebleken dat de opgelopen achterstand door schoolbesturen verschillend wordt ingeschat. Schoolbesturen zijn terughoudender geweest met het verstrekken van een negatief bindend studieadvies (bsa) aan studenten. Besturen zijn bezorgd over de mogelijkheid dat afgestudeerden uit het 'coronatijdperk' in het nadeel zullen zijn bij het zoeken naar werk, omdat bedrijven vermoeden dat deze studenten niet volledig aan de kwalificatie-eisen voldoen.

7.6 Hoger onderwijs

Onderwijsproces

Wat betreft het onderwijsproces kan op dit moment nog geen volledig beeld van de gevolgen van de covid-19-crisis worden gegeven. De instellingen en studenten geven verschillende signalen af. Duidelijk is wel dat de mate waarin de onderwijsprocessen stil hebben gelegen, per instelling varieert. Dit is afhankelijk van factoren zoals (de praktijkgerichtheid van) de sector, de omvang van de opleiding en de capaciteiten en mogelijkheden binnen het onderwijsgebouw. Alle instellingen voor hoger onderwijs hebben zich echter actief ingespannen om het afstandsonderwijs in

korte tijd vorm te geven. Dat heeft tot hoofdbrekers geleid op allerlei vlakken (zoals didactiek, werkvormen en toetsen), maar ook geresulteerd in verrassende en innovatieve oplossingen; bijvoorbeeld een versnelde doorbraak van interdisciplinaire samenwerking, *blended learning* en *proctoring* (digitaal afnemen van toetsen op afstand). Tot de grootste uitdagingen behoort het gebrek aan stageplaatsen, met name in het hbo.

Onderwijsklimaat

Over het onderwijsklimaat sinds de *lockdown* zijn de instellingen voor hoger onderwijs over het algemeen tamelijk positief. De studenten zijn minder optimistisch. Ze ervaren het onderwijs op afstand als minder aantrekkelijk en minder motiverend en rapporteren over gebrek aan structuur, sociale isolatie en gevoelens van eenzaamheid. Veel studieloopbaanbegeleiders en docenten doen hun uiterste best dat te voorkomen. Vooral aan de communicatie met internationale studenten en eerstejaarsstudenten wordt veel aandacht besteed. Studenten waarschuwen dat het noodzakelijk is om een goede balans tussen onderwijs op locatie en op afstand te vinden. Het hoger onderwijs heeft ook een socialiserende functie en de sociale componenten van een opleiding, zoals de samenwerking tussen studenten en de interactie met docenten, zijn cruciaal voor studiesucces en -effectiviteit.

Randvoorwaarden en kwaliteitszorg

Wat betreft de randvoorwaarden en faciliteiten valt op dat de kwaliteit van de digitale infrastructuur nogal varieert per onderwijsinstelling, al hebben alle instellingen wel extra geïnvesteerd in technische apparatuur en software. Het digitaal afnemen van toetsen op afstand (*proctoring*) neemt een grote vlucht, maar leidt ook tot nieuwe vraagstukken, zoals privacybescherming en fraude-detectie. Ook steken de instellingen veel tijd en energie in de professionalisering van het onderwijs personeel. Er is veel waardering voor de inspanningen van de docenten bij hun werkgever en hun studenten. De overgang van fysiek naar online onderwijs, gevolgd door de switch naar hybride onderwijs, leidt tot veel stress en een hoge werkdruk.

De voorlopige instroomcijfers voor hoger onderwijs in 2020 laten forse verschuivingen zien ten opzichte van eerdere jaren. Het aantal inschrijvingen voor opleidingen met gunstige beroepsperspectieven – bijvoorbeeld lerarenopleidingen basisonderwijs en exacte vakken, studies in de sectoren Zorg en Techniek – is fors toegenomen. De lichte daling van het aantal studenten uit een niet-EER-omgeving wordt voorts ruimschoots gecompenseerd door een toename van het aantal ingeschreven Nederlandse studenten.

Onderwijsresultaten en het meten daarvan

De instellingen voor hoger onderwijs hebben zich samen met de examencommissies ingespannen om het meten van de onderwijsresultaten zo veel mogelijk voortgang te laten vinden. Toetsvormen zijn aangepast, bijvoorbeeld door tentamens digitaal op afstand af te nemen (*proctoring*). Ook zijn er toetsen uitgesteld, met name bij de praktijkvakken. Het is niet eenvoudig om een overkoepelend beeld te krijgen van de omvang van de studievertraging in het hoger onderwijs. Ook op dit punt zijn de studenten minder optimistisch dan de instellingen. Deze laatste geven als algemeen signaal af dat het meevalt, met uitzondering van de problemen rondom stagetrajecten. Daarnaast kunnen studievertragingen door uitstel van het BSA (voorwaardelijke overgang naar het tweede studiejaar) of de 'zachte knip' (voorwaardelijke toegang tot de master) flinke nadelige effecten hebben en ook de niet-gediplomeerde instromers vanuit het mbo vragen om extra aandacht.

7.7 Beantwoording van de onderzoeksvragen

Tot besluit van dit onderzoeksrapport beantwoorden wij de onderzoeksvragen. Het gaat om de volgende vragen:

- 1) Hebben de inspecteurs een beeld van de kwaliteit van het onderwijs ten tijde van covid-19 en zo ja, hoe beoordelen zij deze?
 - Welke gevolgen heeft covid-19 gehad op leraren in de dagelijkse praktijk van het onderwijs?
 - Welke gevolgen heeft covid-19 gehad op (verschillende groepen) leerlingen/studenten in de dagelijkse praktijk van het onderwijs?
- 2) Wat lijken goede initiatieven/acties van besturen en scholen/instellingen om uitdagingen te lijf te gaan?
- 3) Bereiden besturen en scholen/instellingen zich voor op de onzekere periode het komende schooljaar/jaren, en zo ja hoe?
 - Welke kansen/risico's zien zij?
 - Welke voorbereidingen treffen zij om de kansen doelmatig te verduurzamen en de risico's te vermijden dan wel op te vangen?
- 4) Welke kansen en risico's zien de inspecteurs?

Vraag 1: Kwaliteit van het onderwijs ten tijde van covid-19

De inspecteurs geven aan dat zij bij het vormen van hun beeld over de kwaliteit van het onderwijs vooral moeten afgaan op de gesprekken die zij hebben gevoerd met vertegenwoordigers van onderwijsinstellingen. Tijdens de *lockdown* waren schoolbezoeken en lesobservaties niet mogelijk en ook daarna waren er beperkingen op dat gebied.

De inspecteurs hebben het beeld gekregen dat er grote verschillen tussen scholen/instellingen zijn in de mate waarin zij het gewenste onderwijsaanbod en de benodigde ondersteuning en begeleiding van leerlingen/studenten konden realiseren. Voor alle onderwijssectoren was dit een uitdaging, maar er zijn verschillen tussen en binnen sectoren. Algemeen kan worden gesteld dat de vaardigheden van leraren in het realiseren van onderwijs op afstand en in het gebruik van ICT in het onderwijs belangrijke factoren zijn. Een andere belangrijke factor is de mate waarin onderwijsinstellingen zicht hebben op de vorderingen van hun leerlingen/studenten. Het bestaan van een visie op afstandsonderwijs is een van de kenmerken waardoor onderwijsinstellingen met kwalitatief beter onderwijs tijdens de *lockdown* zich volgens de inspecteurs onderscheiden van instellingen die minder succesvol zijn op dat gebied.

Vraag 2: Goede initiatieven/acties van besturen en scholen/instellingen

De inspecteurs maken melding van verschillende goede initiatieven en acties in verband met het onderwijs tijdens en na de periode van *lockdown*. In tal van scholen en instellingen wordt of is gewerkt aan het ontwikkelen van een visie op het gebied van afstandsonderwijs en de inzet van ICT. Ook zijn er activiteiten gestart die zijn gericht op de professionalisering van leraren en docenten. Vooral in het MBO zijn er alternatieven ontwikkeld die bijdragen aan de beroepspraktijkvorming. Om leerlingen of studenten te helpen die thuis niet over de benodigde apparatuur beschikten, hebben onderwijsinstellingen of besturen, al dan niet in samenwerking met gemeenten, apparatuur aangeschaft en ter beschikking gesteld.

Vraag 3: Voorbereiding van besturen en scholen/instellingen op de onzekere periode

De hierboven genoemde goede initiatieven en acties dragen ook bij aan de voorbereiding van besturen en onderwijsinstellingen op de onzekere periode die is ingegaan toen de scholen weer open gingen. Daarnaast zijn er andere acties die vermeldenswaard zijn, zoals het opstellen van kwaliteitskaarten, het opstellen van protocollen om onderwijsprocessen doorgang te laten vinden en het geven van extra aandacht aan de communicatie met leerlingen en studenten. Aanpakken die als gevolg van de coronacrisis zijn ontwikkeld of uitgebreid en die ook van belang zijn bij de voorbereiding op een onzekere periode, zijn interdisciplinaire samenwerking, *blended learning* en het digitaal afnemen van toetsen op afstand.

Vraag 4: Kansen en risico's

De inspecteurs zien verschillende kansen voor het onderwijs die naar voren komen uit de aanpak tijdens de *lockdown* en daarna. Zo zijn veel leraren vaardiger geworden in het gebruik van ICT in het onderwijs en zetten zij in de les gemakkelijker digitale hulpmiddelen in dan vóór de coronacrisis. Verder blijkt er in het speciaal, primair en voortgezet onderwijs meer en soms beter contact te zijn met ouders en worden ouders nu meer als informatiebron gezien. Verschillende scholen voor speciaal onderwijs willen ook in een reguliere onderwijssetting regelmatig videogesprekken met leerlingen blijven voeren buiten schooltijd. Sommige leerlingen profiteerden van de kans om thuis onderwijs te volgen. Betere leerlingen konden vaak sneller leren doordat zij in eigen tempo konden werken. Sommige leerlingen konden goed overweg met een grote mate van autonomie en bloeiden op tijdens het online onderwijs. Anderen hadden baat bij de rust van de thuisomgeving.

Er worden tal van risico's genoemd door de inspecteurs. Deze zijn vaak specifiek voor een bepaalde onderwijssector of voor enkele sectoren. Zo zijn de inspecteurs in het primair onderwijs van mening dat de verschillen op cognitief gebied tussen leerlingen binnen klassen groter zijn geworden. Daarbij speelt de thuissituatie van leerlingen een rol (faciliteiten, rol van ouders). In het speciaal onderwijs zien de inspecteurs vooral risico's op het gebied van de sociaalemotionele ontwikkeling van leerlingen. In het voortgezet speciaal onderwijs, voortgezet onderwijs, middelbaar beroepsonderwijs en hoger onderwijs wordt het uitvallen of met beperkingen doorgaan van stages/beroepspraktijkvorming als belangrijk risico gezien. Bij sommige opleidingen is het niet tot nauwelijks mogelijk om een vervangende beroepsgerichte activiteit te realiseren. Bovendien blijft het de vraag in hoeverre vervangende opdrachten gelijkwaardig zijn. Een risico dat hiermee samenhangt, is dat afgestudeerden uit het 'coronatijdperk' in het nadeel zullen zijn bij het zoeken naar werk. Door problemen bij de beroepspraktijkvorming en online onderwijs dat volgens studenten tekortschiet, ontstaat met name in het middelbaar beroepsonderwijs en het hoger onderwijs het risico op studievertraging. Een ander risico dat wordt genoemd, is dat sommige leerlingen en studenten in VO, MBO en HO het 'voordeel van de twijfel' hebben gekregen door voorwaardelijke toelating tot het volgende leerjaar en/of uitstel van het bindend studieadvies.

Wat voor alle sectoren als risico wordt gezien, is de hoge werkdruk voor leraren en de negatieve invloed van onderwijs op afstand op de onderlinge contacten en de motivatie van leerlingen en studenten. Wat ook voor alle sectoren geldt, is dat niet alle leraren/docenten bedreven zijn in het verzorgen van online onderwijs en in het op afstand begeleiden van leerlingen/studenten.

